يىپەك يولدا قايتا ئويلىنىش

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن

مەنبە: «يىپەك يولىدىكى توققۇز ھېكمەت»

ئېلكىتاب ئىشلىگۈچى : مەنزىل گۇرۇپپىسى

مۇقەددىمە: بىباھا خەزىنە ۋە ھېكمەتلىك تېپىشماق

ئۆتمۈش ئادىللىق نۇرى بىلەن يورۇتۇلمىغان جايدا نۇرانە كەلگۈسىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.

-- خىيال دەپتىرىمدىن (ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن)

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن:

...

كېلىۋاتقان يېڭى ئەسىر بوسۇغىسىدا كەلگۈسى ھەققىدە ئەمەس، بەلكى خەلقىمىزگە نەچچە مىڭ يىل ئىنىكئانا بولغان ئۆتمۈش ھەققىدە قايتا ئويلانغانلىرىمنى سىزگە يەتكۈزگۈم كەلدى.

دەرۋەقە، بىز ئەجدادلىرىمىزنىڭ جەسۇرلۇقىنى ئارسلان، پەرۋازىنى لاچىن قىلىپ، شۆھرىتىنى ئېپاردەك تاراتقان ۋە ئەزىز ۋەتىنىمىز باغرىدا خۇددى ئۈنچە-مارجانلىق دەرىيادەك نەچچە مىڭ يىل ئاققان قەدىمكى يىپەك يولىنى قۇم بارخانلىرى تەكتىگە كۆمۈپ قويۇپ، نىمىدىن ئايرىلىپ، نېمىگە دۇچ كەلگەنلىكىمىزنى ئاڭقىرالماي، مانا بەش ئەسىرنى ئۆتكۈزۈۋەتتۇق. بۇ بەش ئەسىرنىڭ ۋاقىت تىزمىلىرىغا نەزەر سالساق، كۆڭلىمىز غەشلىككە تولۇپ، كۆزىمىزگە ياش كېلىدۇ. بۇ يىللاردا بىزدىن كۆز يورۇتقان بابارەھىم مەشرەپ، مۇھەممەد سىدىق زەلىلى، مۇھەممەد بىننى ئابدۇللا خاراباتى، ئابدۇقادىر داموللام (ئەزىزى)، مەمتىلى ئەپەندى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىق ئېرپان بۇلاقلىرىمىزنىڭ ئاقىۋەتلىرى قان لەھەتلىرى بىلەن تۈگەللەندى. بۇ يىللاردا بىزنىڭ تۇرمۇش ھالاۋىتىمىز، بەخت-سائادىتىمىز خۇددى ئەركىنلىك جەڭچىلىرى سادىر پالۋان، نوزۇگۇملارنىڭ قوشاقلىرىدا ئېپادىلەنگەنىدەك، نادامەت نالىسى ۋە زالالەت ئېغىرشى بىلەن ئالماشتى. نىياز ھېكىمبەگ، مەھمۇد پوچى، يۈسۈپ جاگموزا، تاز مەزىن ۋە ئابدۇغۇپۇر داموللا شاپتۇلدەك قاندا سەمرىگەن ئاسىي-مۇناپىقلار ئار-نومۇسىمىزنى ئېچىمىزگە يۇتۇشقا مەجبۇر قىلدى. بىز قەدىمكى يىپەك يولىنى قايتا ئويلانماي، بىكىنمىچىلىك ھالىتىدە ئۆتكەن يېقىنقى بەش ئەسىرنى قايتا ئويلانماي، ئۇلارنى ئىلغىماي قارا-قويۇق بىر لەھەتكە كۆمۈپ قويۇپ، كەلگۈسى يېڭى ئەسىرگە، يېڭىدىن ھۆسن-جامالىنى تۈزەۋاتقان «يېڭى يىپەك يولى»غا قانداق قەدەم قويالايمىز؟!

خەلقىمىز خۇددى «ساتكو»ناملىق ھېكايىدە سۆزلەنگىنىدەك ئۇيقۇ قۇشىنىڭ: «ئۇخلا! تىنچ ئۇخلا! ئۇيقۇ-بەخت دېمەكتۇر» دېگەن ئەفسۇنكەش سۆزلىرىدىن خارامانلىشىپ، «ئەسھابۇلكەھەب»دەك غار ئۇيقۇسىدا ۋەھىمە ئاگاھلىقىنى يوقۇتۇپ قويىدى. دەل مۇشۇ چاغدا مۇنداق بىر ۋەقە سادىر بولدى:

1880- يىلى بۇخارادىن غۇلام مۇھەممەد قاتارلىق ئۈچ سودىگەر يولغا چىققان. ئۇلار قالقاساي تاغلىرىدا كىردو-كافۇر قەبىلىسىدىن چىققان قاراقچىلار تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىپ ئېلىپ كېتىلىۋاتقاندا، چەكسىز تاغلار ئىچىدە بىر ئۆڭكۈرگە ئۇچراشقان. قاراقچىلار ئۇلارنى ھەيدەپ بۇ ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە كىرىشكەن. قاراقچىلار بۇ ئۆڭكۈردە ئالتۇن، كۆمۈش، ياقۇتتىن ئىشلەنگەن، كۆز قاماشتۇرۇپ تۇرىدىغان نەچچە يۈزلىگەن نەپىس-ئوبرازلىق بۇيۇملارنى كۆرۈپ ئەس-ھوشىنى يوقىتىپ، بىر-بىرى بىلەن مال-دۇنيا تالىشىپ قانلىق جېدەللىشىۋاتقان پەيتتە قاچقان بۇ ئۈچ نەپەر سودىگەر ئامۇ دەرياسىنىڭ ئافغان چېگرىسىدىكى ئىقلاس زاستاۋكىسىغا كېلىپ ئەنگلىيىلىك ف.ن.باتۇنغا خەۋەر قىلغان. كاپىتان قوشۇن باشلاپ كېلىپ قاراقچىلاردىن بۇ ئاسارە-ئەتىقىلەرنى قايتۇرىۋېلىپ، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرۇپ بەرگەن. دۇنيانى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن ۋە ھازىرقى كۈندىمۇ بىرتانىيە مۇزېيىدا مەخسۇس پاۋلىئون بولۇپ تۇرغان بۇ «ئوكساس (ئامۇ دەريا) خەزىنىسى»، ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن زامانىسىدىكى-بۈنىڭدىن 2400 يىل بۇرۇنقى ئىمپىرىيە خەزىنىلىرىدىن بىرى ئىدى.

«ئوكساس (ئامۇ دەريا) خەزىنىسى»نىڭ تېپىلىشى ئەپسانىۋى «ئاتلانتا ئارىلى» چۆكمىسىنى تېپىش خىيالىدا يۈرگەن ياۋرۇپالىقلارنىڭ مەركىزى ئاسىيانى ئارخېئولوگىيىلىك قېدىرىش قىزغىنلىقىنى قوزغىۋەتتى. خۇددى ۋولقاندەك ئۆرلەپ چىققان بۇ شۆھرەتلىك قېدىرىش ئېقىمىغا ئىمپېراتۇر-كارۋللار، بانكىر-تەۋەككۈلچىلار، سەيياھ-مىسسىئونىرلار تاقەتسىزلىك بىلەن ئۆزىنى ئېتىشتى! ناھايىتى قەدىمكى زامانلاردىلا ئېچىلغان، مىلادىيىدىن بىر ئەسىر ئىلگىرى پارتىلىغان ۋىزوۋىيى يانار تېغى ۋەقەسىدىن بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن پىلىنىۋنىڭ «تەبىئەت تارىخى» ناملىق ئەسىرىدە «يىپەك ئېلى يولى» دەپ تىلغا ئېلىنغان بۇ قەدىمكى ياۋرۇپا-ئاسىيا كارۋان يولى بىردىنلا شۆھرەت كۆكىگە كۆتۈرۈلدى. نېمىس ئالىملىرى فېردىناد.ۋون.رېختوفىن (1833-1905) بىلەن ئېبىرت.ھېلمان پىلىنونىڭ قەدىمكى ئىبارىسىگە يېڭى ھۆسۈن قوشۇپ «يىپەك يولى» دېگەن مەپتۇنكار نامنى ئوتتۇرغا قويدى! گرونۋېدېل، ستتەين، لىكوك، پىللىيوت قاتارلىق «يىپەك يولى» قېدىرغۇچىلىرى خوتەن، لوپنۇر، شورچۇق، كۇچا-باي، توققۇز ساراي، تۇرپان، دۇنخۇاڭ مەدەنىيەت نوقتىلىرىدىكى جاۋاھىراتلارغا ئاچ كۆزلۈك بىلەن يوپۇرۇلدى. ئۇلار

رىقابەت رەشكىدە بىر-بىرىگە قورال كۆتۈرۈپ چىقىشقىچە بېرىپ يېتىشتى! مەركىزى ئاسىيا زېمىنى ئاساسىي چەمبەر قىلىنغان بۇ قېدىرىش تاكى يېقىنقى يىللاردا ئامۇ ۋادىسىدىن ئىككىنچى «ئوكساس (ئامۇ دەريا) خەزىنىسى»-كۇشان-ئۇلۇغ تۇخار ئىمپېرىيىسىنى قۇرغان تۈرك نەسىللىك پادىشاھ كۇچۇلا كادپىسىنىڭ ھەشەمەتلىك ئالتۇنلۇق قەبرىگاھىنى تاپقانغا قەدەر ئورخۇن-بايقالدىن كوپېت زەرەپشانغىچە، قاراقوتۇ-دۇنخۇاڭدىن ئېسسىكى قورغان-چىرچىققىچە كەڭ-كۇشادە ئېلىپ بېرىلدى.

مانا، يىپەك يولى باغرىدىكى بىباھا غەزىنە!

مانا، يىپەك يولى قىزغىنلىقىغا سەۋەب بولغان ماددى مەنپەئەتدارلىق قىممىتى!

يىپەك يولىدىكى بۇ بىۋاستە قىممەت ۋە ئۇنىڭغا قارىتىلغان ھارارەتلىك، ئەسەبىيلەرچە قىزغىنلىق ئادەتتىكى تەپەككۇر ئۇچۇنمۇ چۈشىنىشلىكتۇر. ئەمدىكى گەپ، مۆجىزىدار، مەپتۇنكار، سېھىرلىك يىپەك يولىدىكى تەپەككۇر ھېمەتلىرىنىڭ خەزىنىسىنى ئېچىشتا قالدى. بىز ئەجدادلىرىمىز ياراتقان ئاجايىپ مۆجىزىنى-يىپەك يولىنى ئۇنتۇپ كەتكەندۇق. ئۇنىڭ قىسمەن بايقىلىشىدىن ئالەمشۇمۇل زىلزىلە قوزغىغانلىقىنى ھېس قىلساقمۇ، ئۇنىڭ تەكتى ئەسرادا قالغان تەپەككۇر ھېكمەتلىرى تېخى سىرلىق، ھەتتا بۇ جەھەتتا دادىل ئېغىز ئېچىشمۇ ۋەھىملىك بولغان تېپىشماق بولۇپ تۇرماقتا. بىلىش ھاجەتكى، نۇرانە كەلگۈسى ئامۇ، سىر، يەنسەي، تارىم تاش-تۇپراقلىرىدىن چىققان، چىقىدىغان جاۋاھىراتلار خەزىنىسىنى ئەمەس، بەلكى ئۆتمۈش بىلەن كەلگۈسىنى تۇتاشتۇرىدىغان يىپەك يولى باغرىدىكى تەپەككۇر ھېكمەتلىرىنىڭ خەزىنىسىنى ئۆزىگە ئۆلچەم قىلىدۇ. ئۆتمۈشتىن قالغان ۋە ئۆتمۈشكە ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇ قىممەت باھا جاۋاھىراتلار خەزىنىسىنىڭ تەكتىدە، ئۆتمۈشتە جۇغلانغان ۋە كەلگۈسىگە رەھنامالىق قىلىدىغان ئۆلمەس مەنىۋى خەزىنە يېتىپتۇ. ئۇنىڭ تېپىشماقلىرىدا كەلگۈسىنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى ساقلانغان.

ئۈچ چوڭ ئىقتىدار ۋە ئۈچ ئۇلۇغ قىممەت

ئۆزىنىڭ شانلىق تارىخىنى ياراتقان خەلق، ئۇنداق تارىخنى قايتا يارىتىشى مۇمكىن. ئەمما ئىجادىيەت ئىقتىدارىنىڭ ھەقىقى قىممىتى مۇمكىنلىك بىلەن ئەمەس، بەلكى ئەمەلدىكى ئىجادىيەت سەمەرىلىرى بىلەن ئىسپاتلانغان قىممەتتۇر.

-- خىيال دەپتىرىمدىن (ئابدۇشكۇر مۇھەممەتئىمىن)

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن:

يىپەك يولىنى «جاھاننامە» قىلىپ، ئۇنىڭدىن ئۆز-ئۆزىنى كۆرۈش، يىپەك يولى ئۆلىغان كۆمۈلگەن تېپىشماقلارنى يېشىپ، ئۇنىڭدىن ئەقىل چىرىغىنى يېقىش ئۈچۈن خەلقىمىزگە ئىككى نەرسە كېرەك. ئۇنىڭ بىرىنچىسى، تارىخى ئىپتىخار ۋە ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان ئىشەنچتىن ئىبارەت. ئۇنىڭ ئىككىنچىسى، تارىخى خاراكتىرلىك نومۇس تۇيغۇسى ۋە ئۇنىڭدىن يارالغان جاسارەتتىن ئىبارەت. قەدىمكى يىپەك يولىنى ئۇنتۇپ كەتكەن ۋە يېڭى يىپەك يولى بوسۇغۇسىدا تەمتىرەپ تۇرغان خەلق ئۈچۈن بۇ ئىككى روھىي زىلزىلىنىڭ ھېچبىرىمۇ كەم بولماسلىقى كېرەك. روشەنكى، ئىپتىخار تۇيغۇسى بولمىغان قەلبتە نومۇس ئېڭى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ۋاھالەنكى، نومۇس ئېڭى ھەقىقى ئىنسانىي ئىپتىخارنىڭ بىرىنچى ئىستىھكامىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

شەك-شۈبھىسىزكى، يىپەك يولىنى مەركىزىي ئاسىيادا «ئاتلىقلار مەدەنىيىتى»نى ياراتقان ئەجدادلىرىمىز ئاچقان! ئۇلار دەسلىپىدە تۆپتۈز ۋادىلار ياكى دەشت-جەزىرىلەردىكى رەسمى كارۋان يوللىرى ئارقىلىق ئەمەس، تاغ-جىلغىلارنى تاغ-جىلغىلار بىلەن تۇتاشتۇرىدىغان تاغ يوللىرى ئارقىلىق، ئۇنىڭدىن كېيىن پايانسىز يېيىق-يايلاق يوللىرى ئارقىلىق، ئاخىرىدا بوستان يوللىرى ئارقىلىق قەدىمكى ئۇلۇغ كارۋان يولىنى ئېچىپ، قەدىمكى ئۈچ قىتئەنى بىر-بىرىگە تۇتاشتۇردى، تونۇتتى. قاراڭلار، ئالتاي-تارغاباتاي تاغلىرى، تەڭرىتاغلىرى، ئالتۇن تاغ، قاراقۇرۇم، كوئىنلۇن تاغلىرى پامىردا قوشۇلۇپ، ھىندىقۇش، كوپەت، كاپكاز تاغلىرىغا قاراپ سوزۇلغان ئاسىيا قىتئەسىنىڭ مىسلىسىز تاغ ئومۇرتقىسىدا ھېلىمۇ قەدىمكى مەركىزىي ئاسىيالىق تۇرانلارنىڭ ئەۋلاتلىرى ياشاپ تۇرۇپتۇ!

مېنىڭ جانجان خەلقىم - قەدىمكى رىۋايەتلەر بىلەن قولىيازمىلاردا، ھازىرقى جانلىق تۇرمۇش بىلەن تەنتەنىلىك «ئۇيغۇر» نامى بىلەن شۆھرەتلەنگەن خەلق يىپەك يولى ئېچىلغاندىن كېيىن، مۇرەككەپ مۇناسىۋەتلەر گىرەلەشكەن ئۆتكۈر رىقابەت جەڭگاھىدا ياشاپ، يىپەك يولى ئارقىلىق پۈتكۈل ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى خەزىنىسىگە ئۆزىنىڭ ئىرپان ھۆجەيرىلىرىنى قاتقان. ئۇلار «قۇت» ئىزگۈلۈكنى قەلبىگە پۈكۈپ، تاغ-جەزىرىلەردىن ئېشىپ، مەغرىپ-مەشرىق ئىستىھكاملىرىدىن ئۆتۈپ، يىراق زىمىننىڭ «سىم تانابى»نى تارتىپ، مۇساپىرەت مەنزىلگاھلىرىدىن بوستانلار مۇساپىرلىق سەرگۈزەشتىلىرىدىن داستانلار يارىتىپ، بىكىنمە ۋە يېرىم بېكىنمە ھالەتكە مايىل ناتونۇش خەلقلەر ۋە مەدەنىيەتلەرنى بىرى-بىرىگە تۇتاشتۇرۇپ، ھەقىقى يورۇق جاھان تارىخى ۋە كىشىلىك ئالاقىلىرىغا ئەبەدىيلىك تۆھپىلەرنى قوشتى. ئۇلار ئۆزلىرىدە ئۈچ چوڭ ئىقتىدارنى ھازىرلىغاندى. ئۇ بولسىمۇ: چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق ۋە يىپەك

يولى خەلقلارا سودىسىدىكى پائالىيەتچانلىق ئىقتىدارى ئىدى. دوكتور ماساداخسائو «قەدىمكى تەڭرىتاغ تارىخ-جۇغراپىيەسى» دېگەن كىتابىدا توغرا ئېيتقان: مەركىزى ئاسىيادىكى كۆچمەن چارۋىچى خەلقلەرنىڭ نوقۇل پادىچى قوۋم بولماستىن، يەنە سودا ئالاقىلىرىنى قوزغىتىش خاراكتىرىگە ئېگە ئىكەنلىكى؛ بوستان خەلقلىرىنىڭ نوقۇل تېرىقچىلىقلا بولماستىن، يەنە سودىگەرلىك خاراكتىر ئالغانلىقى، ئۇلار قۇرغان چوڭ-كىچىك دۆلەتلەرنىڭ تاشقى سودا-تىجارەت مەملىكىتى خاراكتېرى ئالغانلىقى، ئۇلاردا يىپەك يولى سودا ئالاقىلىرىنى ئۆز ئىلكىدە تۇتۇش ۋە سودا ئالاقە چەمبىرىنى كېڭەيتىش خايىشىنى كۈچلۈك ئىپادىلىدى. «ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز» دېگەندەك، يىپەك يولىنىڭ ئۈلىنىش ياكى ئۈزۈلۈش ھالقىسى بولغان ئوتتۇرا بەلۋاققا بىكىنمىچىلىكتىن خالى، ئۈچ چوڭ ئىقتىدارنى ھازىرلىغان، مېھماندوست ۋە جاھانىسىز ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جايلىشىپ، پائالىيەت ئېلىپ بېرىشى پۈتۈن يىپەك يولىنىڭ ئامىتى ۋە بەختى بولغاندى. نەتىجىدە يىپەك يولى ئۈچ ئۇلۇغ قىممەتكە ئېگە بولغان ئىدى.

ئۇنىڭ بىرىنچىسى، ئەنئەنىۋى يەرلىك مەدەنىيەتنىڭ خەلقارا قىممىتىدىن ئىبارەت.

ئىپتىش كېرەككى، يىپەك يولىنى ئاچقان ۋە تۇتاشتۇرغان، يىپەك يولىنىڭ مەركىزىي ھالقىسىدا ئۆزىگە خاس يەرلىك مەدەنىيەت ياراتقان ئەجدادلىرىمىز مىلادىيىدىن ئىلگىرىلا ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ دۇنياغا يۈزلەنگەنلىكىنى تاماشا قىلدى. ئۇلارنىڭ تۆت زات قارىشى ۋە ئىپتىدائىي تىبابەتچىلىك تەجرىبىلىرى گىرېكلارنىڭ «تۆت قىزىس»، ھىندىلارنىڭ «چارۋاقا» قاراشلىرى بىلەن خەنزۇلارنىڭ «خۇاڭدى سۇۋېن» دەستۇرىدا ئىپادىسىنى تاپقان. ئۇلارنىڭ ئاتچىلىقى، ئاتقا مىنىپ جەڭ قىلىشى سەنئەت ھۈنەرپەزلىكى، مەي ۋە تائام تېخنىكىسى، كېيىم-كېچەك مەدەنىيىتى، ناخشا ئۇسۇل سەنئىتى، كارۋانكەشلىك تىجارىتى يىراق-يېقىندىكى خەلقلەر ئەللەر تەرىپىدىن قىزغىن قوبۇل قىلىنغان. ئۆز ئەپسانىلىرىدا قۇياش ئىلاھى ئاپېللونى ئات قوشقان پەيتۇن ھارۋىدا ئولتۇرۇپ، شەرقتىن غەربكە چېپىپ چىقىدۇ، دەپ تەسۋىرلىگەن گرېكلار تاكى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن زامانىسىغىچە ئات قوشقان ھارۋىدا جەڭ قىلىشاتتى. مىلادىدىن ئۈچ ئەسىر ئىلگىرى پادىشاھ جاۋئۇلىن «خور كىيىمى»نى كىيىپ، ئاتلىق قوشۇن تۈزۈش ھەركىتىنى قوزغىدى. چىن سىخۇاڭ ئاتلىق قوشۇن ئەۋزەللىكىگە تايىنىپ ئۆز رەقىبلىرىدىن غالىپ چىقتى. خەنۋۇدىنىڭ پەرغانىگە قوشۇن ئەۋەتىشىمۇ، ھەرقايسى سۇلالىلارنىڭ ئات-دۇردۇن سودىلىرىمۇ يەنىلا «ئاتلىقلار مەدەنىيىتى» ياراتقان دۇنياۋى قىممەتنى پىشاك قىلغاندى. ھون-ئاۋارلارنىڭ رىم ئىمپېرىيىسىنى ھالاك قىلىشى، سالجۇق تۈركلىرى، چىڭگىزخان ئارىلاشما قوشۇنلىرى، ئەمىر تۆمۈر ۋە بابۇر چەۋەندازلىرىنىڭ ھىندىقۇش-ئېلبۇرس ئېتەكلىرىدىكى تەنتەنىلىرى «ئاتلىقلار

مەدەنىيىتى» ئەنئەنىلىرىنى ئۇل قىلغان. ھازىرقى جاھان خەرىتىسىنىڭ ئېتنىك تەركىبى، چىگرا سىزىقلىرى، مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىنى كۆرسىتىدىغان رەڭ-بوياقلارنىڭ تەكتىگە ئات تاقىسى كۆمۈلگەن! كېيىم-كېچەك، زىبۇ-زىنىنەت، ناخشا-ئۇسۇل مەدەنىيەتلىرىمىزنىڭ دۇنياۋى شۆھرىتى سۈي-تاڭ پادىشاھلىرى، ئەرەپ خەلىپىلىرىنىڭ مەھلىيالىقلىرىنى قوزغاپ، ئوتتۇرا ئەسىر يىپەك يولى كۆكىدە چاقنىغان زەر ساليۈت فونتانلىرىغا ئايلانغان.

ئۈنىڭ ئىككىنچىسى يىپەك يولى ئوتتۇرا بەلبېغىنىڭ خەلقئارا مەدەنىيەت كارىدورى بولۇش قىممىتىدىن ئىبارەت.

ئېيتىش كېرەككى، يىپەك يولى گۈللەنگەن ئۇزاق ئەسىرلەر داۋامىدا غەربىي يۇرت بوستانلىقلىرى يالغۇز چارۋىچىلىق-ئاتچىلىق، دېھقانچىلىق ھۈنەرسازلىق ئىچكى ۋە خەلقئارا سوا تىجارەتنى بىر گەۋدە قىلغان ئىگىلىك سېستىمىسى مىخانىزمىنى ئىشقا سېلىپ، گرېك-رىم، ئىران-ھىندىستان، تۇران ۋە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدەنىيەت چەمبەرلىرىنى تۇتاشتۇرىدىغان تەڭداشسىز كارىدورغا ئايلىنىپ قالماستىن، ئۇ يەنە ھىندى-ياۋروپا تىللىرى، ئورال-ئالتاي تىللىرى، خەن-زاڭ تىللىرى بىلەن بۇ تىللارنىڭ نۇرغۇن گۇرۇپپىلىرىغا مۇناسىپ يېزىقتىكى دەستۇرلار توپلانغان ئالەمشۇمۇل مەدەنىيەت مەركىزى ۋە تىل يېزىق پاۋلىئونىغا (كارىدورىغا) ئايلاندى. بۇ زىمىن يەنە ئەينى زاماندىكى مەدەنىيەتلەرنى مۇجەسسەملەشتۈرگۈچى ھېكمەت سىستىملىرى بولغان زورو ئاستېر، مانىي، بۇددا دىنلىرى بىلەن ئىسلام دىنىي تەشەببۇسلىرىنىڭ، شەرق-غەرب تەبئەت ۋە تىبابەت ئىلمى نەتىجىلىرىنىڭ جۇغلانما خەزىنىسىگە ئايلاندى. ئالەمدە ئىككىنچى بىر زىمىن بۇنداق جاۋاھىراتلار مۇجەسسەم دەرگاھ شاراپىتىگە نېسىپ بولمىغان بولسا كېرەك. ئويلاپ كۆرۈڭچۇ، بىر قاتار ئۆتمۈش تېپىشماقلىرىنىڭ يېشىلىشى ۋە كەلگۈسىنىڭ باشلىنىشى ھەقىقى قىممەت ئېتىبارى بىلەن بۇ مۇبارەك زىمىنغا تۇتىشىدىغانلىقى ھېچقانداق ئەجەپلىنەرلىك بولمىسا كېرەك.

ئۈنىڭ ئۈچىنچىسى، غەربىي يۇرتتا تاۋلىنىپ چىققان مەدەنىيەتتىكى قوشۇلما قىممەتتىن ئىبارەت.

ئېيتىش كېرەككى، بىزنىڭ شۆھرەتلىك ئاتا-بوۋىلىرىمىز نوقۇل «كارۋانكەش» ياكى نوقۇل «سارايۋەن» بولغىنى يوق. ئۇلار ئۆزىنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت تىپى ئاساسىدا تۇرۇپ، شەرق-غەرب مەدەنىيەتلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشقا بولىدىغان قىسىملىرىنى قوبۇل قىلدى، ئۆزگەرتتى. ئۇنى ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ ئىرسىيەت ئۆزىكى ئاساسىدا ئۆزلەشتۈردى. نەتىجىدە پۈتۈنلەي يېڭى ئۇسلۇب-«غەربىي يۇرت ئۇسلۇبى» شەكىللەندى. بىز بىناكارلىق، ھەيكەلتاراچلىق، رەسساملىق،

تەرجىمشۇناسلىق، ئەدەبىيات، دورىگەرلىك قاتارلىق مەدەنىيەت نەتىجىلىرىمىزدىن مۇنداق قوبۇل قىلىپ، ئېشىپ كېتىش خاراكتىرلىك ئالاھىدە قىممەتنى بايقىۋالالايمىز.

يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىشنىڭ زۆرۈرلىكى

يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىشنىڭ تارىخى قىممىتى ئۆتمۈشكە تەنتەنە قىلىش ئۈستىكى بولماستىن، بەلكى رېئاللىق قويىنىدا يېتىلىۋاتقان كەلگۈسى تەقدىرنىڭ تەخىرسىز زۆرۈرىيەتلىرىدىن ئىبارەت. شۇ سەۋەبلىك ھەقىقى تارىخچى بىرىنچىدىن، مەدەنىيەتشۇناس، ئىككىنچىدىن، كەلگۈسشۇناستۇر.

-- خىيال دەپتىرىمدىن (ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن)

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن:

يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىش ھالال ۋىجدان، تارىخىي جاۋاپكارلىق ۋە سەممى ھەمدەملىك بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان مەنىۋى ئەمگەكتۇر.

يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىش-قەدىمكى يىپەك يولىدا جارى قىلىنغان ۋە يىپەك يولى خارابلاشقاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ نۇرانە جۇشقۇنلىقىنى گەۋدىلەندۈرەلمىگەن ئىجادىيەت ۋە رىقابەت ئىقتىدارىمىز ھەققىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك، تەرەن، ئىلھامبەخش قايتا ئويلىنىشنى مۇقەددىمە قىلىشى كېرەك! بەش ئەسىرلىك قاتتىق ئۇيقىدىن كېيىن، قىقلىپ-سوقۇلۇپ، يىغى يىپەك يولى ئالامەتلىرى ئالدىدا كىيىكتەك چۆچۈپ، ئېغىر خورلۇق ۋە ئۆزىنى كەمسىتىش روھىيىتىدە قورۇنۇپ تۇرغان خەلقىمىزگە ئۇنىڭ ئەجدادلىرى ياراتقان تەڭداشسىز مۆجىزىلەرنى تونۇتۇش ھەقىقى ئىنسانپەرۋەرلىكنىڭ تۈنجى خىزمىتىدۇر. مەيداندا مەردانە ۋارقىراپ ئېيتىش كېرەككى، ئۇلار بۇ شۆھرەتلىك تارىختىن خەۋەردار بولۇشقا ھوقۇقلۇق! ئېيتىخارلىق تارىخ-نومۇس ۋە ئېيتىخارنى پەرق ئېتىش قابىلىيىتىنى يوقاتمىغان مىللەت ئۈچۈن «ئابى ھايات» ۋە «ئىيسا دىمىدىسى» ھەتتا قەيسىرانە جاسارەت ئويغاتقۇچى نويۇزلۇق ئاڭدۇر! ئۇنىڭغا تىلەكداشلىق ئىنسانىي قەلبنىڭ ئەقىللىي بىشارىتى، ئەلۋەتتە.

ئىنسانىيەتنىڭ قەدىمكى يىپەك يولىنى قايتا بايقاشقا تۇتۇنغىنىغا 100 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت بولدى. ئەمما، بۇ ئاساسلىقى قىدىرىش تىپىلمىلىرى ئۈستىدىكى ئۇنداق ياكى مۇنداق تەتقىقات بىلەن چەكلەندى. يىپەك يولى ھەققىدىكى قايتا ئويلىنىش خەلقىمىزنىڭ ئۆزىگە

قالدۇرۇلدى. بىز بىلەن خەيرلىشىش ئالدىدا تۇرغان 20- ئەسىرنىڭ بېشىدا خەلقىمىزدىن يېتىشىپ چىققان مەرىپەتچى زاتلار تەرەققىي قىلغان غەرب بىلەن غەپلەتتە ياتقان شەرقنى سېلىشتۇرۇپ يېڭىچە مائارىپ، يېڭىچە تەلىم-تەربىيە، يېڭىچە تۇرمۇش مەدەنىيىتى تەشەببۇسلىرى بىلەن تارىخ سەھنىسىگە چىقىشتى. ئۇلار گەرچە پاجىئەلىك ئاقىۋەتلەرگە دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ يېڭىلىق تەشەببۇسلىرى مەدەنىيەت تارىخىمىزنىڭ 30-يىللاردىن كېيىنكى يېڭى قاتلىمىنى بېزىدى. بىز شۇ قاتلام مۇھىتىدا يېتىلدۇق. ۋاھالەنكى، بۇ مەرىپەتچى زاتلار تېخى ئۆز-ئۆزىمىزنىڭ قەدىمكى يىپەك يولىدا ياراتقان شانلىق تارىخىمىزنى قايتا ئويلاش، ئۇنىڭدىن يېڭى مەرىپەت قۇدرىتى ھاسىل قىلىشنى ئۆز تەشەببۇسلىرىغا تېماتىك سەرلەۋھە قىلىشقا ئۈلگۈرمىگەنىدى. بۇ ھەرقايسىمىزنىڭ تارىخى نېسىۋىمىز بولۇپ قالدى!

20-ئەسىر ئاخىرلىشىپ، يېڭى ئىرانىڭ بىرىنچى ئەسىرى بولغان 21-ئەسىر سائىتى سىكونت ساناشقا بەش يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت قالغان مۇشۇ يىللاردا ئۆز ئەقىل-پاراسىتىنى يوقاتمىغان، بولۇشىچە جان بېقىش كويىغا چۈشمىگەن زەكىلىرىمىز ئالدىدا پىكىر تىملىرى بىلەن تەپەككۇر ئوبيېكتلىرى ھەرقاچانقىدىنمۇ نۇرغۇن. بىز قەدىمكى يىپەك يولىغا كۆمۈلگەن تەپەككۇر-ھېكمەت خەزىنىسىنى ئاچقىنىمىز يوق. بىز يىپەك يولى خارابىلاشقاندىن كېيىنكى زۇلمەتلىك بەش ئەسىر ۋە ئۇنىڭ روھىيىتىمىزگە ئۆزلەشكەن خۇنۇك ئىللەتلىرىنى ئوپېراتسىيە قىلغىنىمىز يوق. بىز چىقىپ كېتىۋاتقان مۇشۇ ئەسىرنى داغدۇغىلىق پاراڭلار ۋە شېرىن تاماقلاردىن خالىي ھەقىقىي تەپەككۇر ئەينىكىدە تەلقىن قىلىپ يەكۈنلەشكە تۇتۇنغىنىمىز يوق. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي تارىخنىڭ ۋاقىت تۇلپارى ئالدىمىزدا ئىككى ئالىپتە نەرسىنى قويىدى: ئۇنىڭ بىرى، يېڭى يىپەك يولى («يىپەك يولى ئىقتىسادات بەلبېغى»). ئۇنىڭ يەنە بىرى، يېڭى ئىرانىڭ بىرىنچى ئەسىرى! غەربكە بۇرۇلۇپ قارىساق، غەرب ئۇيۇقىدىن مۇشۇ ئەسىر بېشىدىكى مەرىپەتچى زاتلىرىمىزغا ئىلھام بېغىشلىغان ھېلىقى ئۆرنەكلەر جىلۋىلەنمىدى، شەرققە تىكىلىپ قارىساق، شەرق ئاسمىنىدا كۆرۈنگىنى پەقەت غايە بوھرانلىرى، ئاقچا ساراسىملىقى بىلەن مەي سىمفونىيىسى بولدى. تەپەككۇرىمىزنىڭ يۈكلىرى كۆپەيدى، «توققۇز كېلىنىنىڭ تولغىقى تەڭ تۇتتى»!

بۇ يەردە شۇنىمۇ قوشۇپ كېتەيكى، يېڭى ئەسىر، يەنى 21-ئەسىر بىزگە ئۆتكەنكى 17-، 18-، 19-ئەسىردەك دەخلىسىز تەبىئىي ئىگىلىك، ھەپتىلىك سەييارە بازار يەرمەنكىلىرى، ئەۋلاد نەسەپ بويىچە ئاتا كەسپىگە ۋارىسلىق، باي-كەمبەغەللىكنىڭ ئادەتلەنگەن كۆنۈكمىلىرى، ئىتنقات ئىزچىللىقى، بولۇپمۇ 20-ئەسىردەك دۇنيانى قاپلىغان يېڭىچە مەسىلەك، ئاممىۋى ئىنقىلاپ دولقۇنلىرى بىلەن كىرىپ كېلىۋاتقىنى يوق. ئۇ ئىگىلىك قېلىپلىرى بىلەن تۇرمۇش

ئۇسۇللىرىدا كۈتۈلمىگەن كاتتا ئۆزگىرىش بىلەن كىرىپ كەلمەكتە. بۇ خەلقىمىزنىڭ روھىيىتى ۋە پىكىر قىلىپلىرىنى ساراسىمىگە سېلىپ قويىدى. ئالدىمىزدا ئۈچ خىل پائالىيەت ئەھلى گەۋدىلىنىپ چىقتى:

بىرىنچى خىل كىشىلەر، مىللەتنى قايتا ئويىلاندۇرۇپ، ئۇنى قايتا ئويغىتىپ، مىللەت گەۋدىسىدىكى ئۇمىدسىزلىك ۋە ئورۇنسىز مەغرۇرلۇق بېسىپ ياتقان بىر قاتار ئىللەت ۋە زەئىپلىكلەرنى يېڭىپ، مىللەتنىڭ رىقابەت ئىقتىدارى مۇجەسسەملىكىنى كۈچەيتىپ، مىللەتنى قابىل ۋە قادىر ئېتىنىڭ تۈركۈمگە ئايلاندۇرۇشنى نىيەت قىلغان مۇنەۋۋەر كىشىلەر ئەھلى. ئۇلار ھاقارەت ۋە خەتەر، بۆھتان ۋە سۇيىقەست ئىچىدىمۇ ئۇيقۇ قۇشىنىڭ دۇرۇتلىرىغا دانكودەك ئۆز يۈرىكىنى مەشئەل قىلىپ ئىلگىرىلىمەكتە.

ئىككىنچى خىل كىشىلەر، ئاللىقاچان ھازىرقى زامان سودا رىقابىتىنىڭ ئۇپقۇنلۇق قايناملىرىدا كۆكرەك كېرىپ چۆشكەن غەۋۋاس-ئۇيغۇر سودا-تىجارەتچىلىرىدىن ئىبارەت. ئۇلار قانچىلىك تەپەككۇر ھېكمىتىدىن بەھرىمەن ياكى ئەمەسلىكىدىن قەتئىينەزەر، سومېرلار، كىمىر (سىملىيان)-سىكىتلايلار، ئارى-ھونلار، سوغدى-ئۇيغۇر سودىگەرلىرى ئاياغ باسقان قەدىمكى زىمىنلارغا ئۇرۇقتەك چېچىلىدى. ئۇلار ھېچقانداق ھامىيلىق ۋە مەرھەمەتتىن بەھرىمەن بولمىغان، ئىستىخىيلىك ھەركەتلىنىۋاتقان، سەرمايىسى چەكلىك مۇساپىر سودىگەرلەر دۇچ كېلىشى مۇمكىن بولغان ھەممە مۇشەققەت ۋە پېشكەللىكلەر ئىچىدە يېتىلمەكتە. ئۇلار مىللىتىمىزدىكى ئىللەتلەرنى سادىر قىلىپ مەسخىرىگە ئۇچراپ، خەلقىمىزدىكى پەزىلەتلەرنى گەۋدىلەندۇرۇپ كىشىلەرنىڭ زوقىنى قوزغاپ، تۇرمۇشتىن تەربىيە، تەجرىبىدىن تەلىم ئېلىپ، يېڭى يىپەك يولىنىڭ ئاجايىپ سودا-تىجارەت، مالىيە-ئالاقە ماھىرلىرى بولۇپ چىققۇسى، ئۇلارنىڭ ئىزىغا يېڭى يىپەك يولىنىڭ بىر قاتار مۆجىزىلىرى تىزىلغان.

ئۈچىنچى خىل كىشىلەر، بۇلار ئۈچ خىل ئىش بىلەن بارغانسېرى پائالىيەتچان بولۇۋاتقان كىشىلەردۇر. بۇ ئۈچ خىل ئىش: ئەمەل-مەنسەپ ۋەسۋەسىسى، پىتنە-ئىغۋا ھەسەتچىلىكى، كەيىپ-ساپا چۆشكۈنلىكىدىن ئىبارەت. ئۇلار ئېرىشكەن ھالاۋەتلىرى ئىچىدە ئەڭ بىباھا نەرسىنى-ئۆزىنىڭ يورۇق دۇنيا ۋە ئۆمۈر مۇساپىسىدىكى ھەقىقىي ئىنسانىي قىممىتى ۋە تارىخى ئېپتىخارىنى يوقۇتۇپ قويماقتا.

شۇنداق قىلىپ، يېڭى يىپەك يولى («يىپەك يولى ئىقتىساد بەلبېغى»)نىڭ ئېچىلىشى، يېڭى ئەسىرنىڭ يېقىنلاپ كېلىشى، يېڭى رىقابەتچان بازار ئىگىلىكى تۈزۈمىنىڭ قەد كېرىپ چىقىشى ھەممىمىزنى قوزغىتىۋەتتى. قاغىدەك قارغاپمۇ، مۇشۇكياپىلاقتەك سۈرتەلەت كۆرسىتىپمۇ، تۆگە

قۇشتەك بېشىمىزنى قۇمغا تىقىۋېلىپمۇ قۇتۇلغىلى بولمايدىغان بۇ زامان زۆرۈرىيەتلىرى ئالدىدا نىمىلەرنى ئويلىشىمىز كېرەك؟

ئەلۋەتتە ئويلىنىدىغان نەرسىلەر ناھايىتى نۇرغۇن، شۇنداقتىمۇ ئەڭ يىلتىزلىقى مىللەتنىڭ رىيال قىياپىتى، ھەقىقى كىشىلىك قىممىتى، ئۇنىڭ ئۇنۋېرسال رىقابەت ئىقتىدارى ھازىرقى زاماندىكى ئۆچ خىل مىللەت دەرىجىسىدىكى ئورنىنىڭ قانداقلىقىنى بىلىشتىن ئىبارەت.

ئۈچ خىل مىللەت ۋە مىللىيەتلىكتىكى ئۈچ خىل قىممەت

ئار-نۇمۇس ۋە رىقابەت جاسارىتىدىكى يالقۇن قوزغاتمىغان مېڭىنىڭ قوزغىتىدىغىنى تەنتەكنىڭ تەمەننىسى بىلەن قورققاقنىڭ شۈركىنىپ تىترىشىدىن باشقا يەنە نېمە بولسۇن؟!

-- خىيال دەپتىرىمدىن (ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن)

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن:

بىز قەدىمكى يىپەك يولى خارابىلاشقاندىن كېيىنكى كەنجى ئوتتۇرا ئەسىر جاھالىتىنى باشتىن كەچۈرۈپ، كۆپ قىرلىق، كەسكىن رىقابەتكە تولغان بۈگۈنكى دۇنياغا نەزەر تاشلىغىنىمىزدا، مىللەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش قىممىتى بىلەن، راۋاجلانغان مىللەتلەر قاتارىدا گۈللەپ راۋاجلىنىش قىممىتى ئۇنىڭ ئۇنۋېرسال (ئومۇملاشقان) ئەۋزەللىككە ئىگە بولغان رىقابەت ئىختىدارىغا باغلىق ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. ۋاھالەنكى، پۈتۈن ھاياتى كۈچ-ئىقتىدارىنىڭ مەركەزلىشىشى، مۇجەسسەملىشىشىدىن تەشكىل تاپىدىغان مۇنداق ئۇنۋېرسال رىقابەت قىممىتى ھەربىر ئىنسان ئۈچۈن، ھەربىر مىللەت ئۈچۈن، ھەربىر مەملىكەت ئۈچۈنمۇ ئاساسلىق ھايات ۋە قابىلىيەت دەرىجىسىدۇر. ئادەمنىڭ ھاياتى كۈچى، ئىممونىت ھالىتى، مىزاج-خىلىتلىرى ئۇنىڭ ئىچكى ئەزالىرىدا مۇجەسسەملىشىپ، بەدەننى ئوراپ تۇرغان نۇر چەمبىرىكى-«ئائۇرا»دا جىلۋىلىنىدۇ. بىر مىللەتنىڭمۇ ئۆتمۈش تارىخى ئەمەس، ھازىرقى ئائىلە-جەمئىيەت-مىللەت ئەھۋالى، مەنىۋى، ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسى، ئىقتىدار ھالىتى ئۇنىڭ ھاياتى سۈپەت ئىقتىدارىنى، رىقابەت ئىقتىدارىنى ۋە ئىجادىيەت كۈچلىرىنى قىسقىسى، ئۇنىڭ ئۇنۋېرسال رىقابەت ئىقتىدارىدىكى ئەۋزەللىك ياكى زەئىپلىكىنى بەلگىلەيدۇ. پۈتۈن بىر مىللەتتىكى ھەرخىل ئىقتىدار ۋە سۈپەتنىڭ ئۇنۋېرسال رىقابەت ئىقتىدارىغا مەركەزلىشىشىدىكى سەۋەب شۇكى، يەر يۈزىدىكى نەچچە مىڭلىغان مىللەتنى، تارىختا نامى ئۆچكەن ياكى ھاياتىي ئىقتىدارىنى نامايەن

قىلغان مىللەتلەرنى سىلىشتۇرۇپ ئۆلچەيدىغان، ئۇلارنىڭ كەلگۈسى ھەققىدە «پال» ئاچىدىغان بىرلا مىزان بار، ئۇ بولسىمۇ ئۇنىۋېرسال رىقابەت ئىقتىدارى ۋە ئۇنىڭ سۈپەتلىرىدۇر.

ئېيتىش كېرەككى، ھەربىر ئادەمنىڭ، مەيلى ئۇ تۇغۇلما قابىل ياكى ساھىپجامال بولسۇن، مەيلى ئۇ ئىقتىساد ياكى ئىلىم-سەنئەت بىلەن شۇغۇللانغان بولسۇن، مەيلى ئۇ يۇقىرى دەرىجىلىك سىياسىئون ياكى جامائەت ئەربابى بولسۇن، ئۇنىڭ كامالەت ياكى مەئىشەت دەرىجىسى، شەخسى ئىززىتى ۋە رىقابەت كۈچى، بەختى ۋە تەقدىر قىسمەتلىرى ئاخىرقى ھېساپتا ئۇنىڭ شەخسى ئىرادىسى ياكى مۇناسىۋەت ئەۋزەللىكى تەرىپىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇ ھالقىپ-قاچقىپ چىقىپ كېتەلمەيدىغان، ئۇ تەۋە ئېتنىك تۈركۈمنىڭ ئومۇمىي ھالەت چەمبىرى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. مانا بۇ شەخس تەقدىرىنىڭ مىللەت ھالىتىگە بېقىنىش قانۇنىدۇر.

ھازىرقى دۇنيا مىللەتلىرىنى ئۇلارنىڭ مەلىكە-كامالەت ۋە رىقابەت ئىقتىدارىغا قاراپ ئۈچ خىلغا بۆلۈش مۇمكىن. ئۇلار: «ئېتنولوگىيىلىك مىللەت»، «ئىجتىمائىي مىللەت» ۋە «سىياسى مىللەت»تىن ئىبارەت.

1. ئېتنولوگىيىلىك مىللەت دېگەندە، ئومۇمەن مىللەتشۇناسلىق شەرتلىرى بويىچە ئۆلچىگەندە، مىللەتلىك شەرتلىرى تولغان مىللەتنى نەزەردە تۇتىمىز. ئۇيغۇر خەلقى ئۆز مىللى تىل-يېزىقى، تارىخى، فولكلور بايلىقى، مائارىپ سىستېمىسى، مۇقام-مەشرەپ خەزىنىسى، كلاسسىك ۋە يېڭى زامان ئەدەبىياتى، توي-تۆكۈن ۋە ئۆلۈم-يىتىم يوسۇنلىرى، مىللى مەدەنىيەت ئىرسىيىتى بولغان تىپىك ئېتنولوگىيىلىك مىللەتلىكى سۆزسىز. ئۇلاردىكى كۆپلىگەن ئىپتىخارلىق خاسىيەتلەر بىلەن بىر قاتار ئىللەتلەر، دەل مۇشۇ ماقامغا يەتكەنلىك، ئەمما ئۇنىڭدىن ئېشىپ كېتەلمىگەنلىك بىلەن تۇغرا تاناسىپتۇر. كۆپ ھاللاردا ئۇلار مىللەتنىڭ ئىپتىخارى ۋە ئار نۇمۇسىغا چېتىلىدىغان نەرسىلەرگە كۈچلۈك غەزەپ-نەپرەت ئىپادىلىسىمۇ ئۇنى ئاقىلانە تەھلىل قىلىش، راست-يالغىنىنى پەرقلەندۈرۈشتە ئاجىزلىق قىلىدۇ. مۇشۇ ئاجىزلىقىدىن ئۇلارنى بىر-بىرىگە ھەتتا ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلىرىگە قارشى سۆز-چۆچەككە سېلىش مۇمكىن. مانا بۇ گۇماندا بولۇپ، ئىشەنچتە بولماسلىق، غەزەپتە بولۇپ، ئەقىلدە بولماسلىقتۇر.

2. ئىجتىمائىي مىللەت دېگەنلىك ئېتنولوگىيىلىك مىللەتنى «تەبىئىي مىللەت» دەپ قاراشقا سېلىشتۇرما قىلىنغان. ئۇ ئېتنولوگىيىلىك مىللەتتىن ئۆزىنىڭ بىر بالداق ئۈستۈنلىكى بىلەن خاراكتېرلەنگەن مىللەتتۇر. ئەگەر بىز ئېتنولوگىيىلىك مىللەتنى ئومۇمىي تۈركۈم ئېڭى ۋە مىللىي ھەمدەملىككە ئېرىشمىگەن مىللەت دەپ قارىساق، ئىجتىمائىي مىللەتنى ئېتنولوگىيىلىك مىللەتتىن ئۈستۈن قىلغان نەرسە ئۇنىڭ ئۆز-ئۆزىگە بولغان تۈركۈم ئېڭى، كۈچلۈك ئىچكى

ئۆيۈشۈش كۈچى، ئاخلىق ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ئىزچىللىقى ۋە بۇ ئۈچىدىن مۇجەسسەم بولغان ئۇنۋېرسال رىقابەت ئۈستۈنلىكىدىن ئىبارەت. دەرۋەقە ئىجتىمائىي مىللەتنىڭمۇ بىر قاتار خۇنۇكلىكلىرى ۋە زەئىپلىكلىرى بولىسمۇ، ئەمما ئۇلاردىن ئۈنىڭ ئەۋزەللىكلىرى ئۈستۈن بولىدۇ. ئۇلار بىكار تەلەپ، لايىغەزەللىك، تەلۋىلەرچە ھەشەمەتخورلۇق، مىللەتنىڭ ھەمدەملىكىدىن ئېشىپ چۈشكەن يۈرتۋازلىق، ئۆز مەنپەئەتى ياكى گورۇھ مەنپەئەتى ئۈچۈن مىللەت گەۋدىسىنى پىتنىلاپ دەپسەندە قىلىشتىن خېلىلا يىراقلاشقان بولۇپ، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ ئۆز قېرىنداشلىرىغا خەيرخاھلىق-تىلەكداشلىق قىلىش ئۇلارنىڭ دائىمىي ئالامىتى.

3. سىياسى مىللەت دېگەن ئىبارە مىللەتلەرنىڭ كامالەت دەرىجىسىنى ئىجتىمائىي مىللەت كاتېگورىيىسىدىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن قوللىنىلغان بولۇپ، ئادەتتىكى سىياسى سەلتەنەت مەنىسىگە قارىتىلمىغان. سىياسى مىللەت ھازىرقى زامان مىللەتلىرى ئىچىدە ئەڭ يۇقىرى مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت، مىللى ئاڭ ۋە بىرلىك-ھەمدەملىكە، رىقابەت ۋە ئىجادىيەت ئۈستۈنلىكىگە ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە ئۆزىنىڭ بىر قاتار ئۆزگىچە ئالامەتلىرى بىلەنمۇ كۆزگە تاشلىنىدۇ.

ئۇلار يالغۇز پەن-تېخنىكا، تاۋار ۋە سودىدا دۇنياۋى تەسىر قوزغاپ قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىللە تۇرمۇشنى تەشكىللەش، تۇرمۇش مەدەنىيىتى جەھەتتىمۇ باشقا خەلقلەرنىڭ ھەۋسىنى قوزغىغان؛ ئۇلار ئۆز مىللىي تۇركۇمنى ئەۋزەللىك بىلەن گۈللەندۈرۈپ قالماستىن، يەنە ئۆز-ئۆزىدىن ھالقىغان، ئۆز مىللىتىنىڭ «ئىجتىمائىي مىللەت»، «تەبىئىي مىللەت» چاغلىرىدىكى غەيرى ئىنسانپەرۋەر، غەيرى مەدەنىي ئىللەتلىرىنى ئاشكارا، سېستىمىلىق تەنقىت-مەسخىرە قىلىشقا تۇتۇنغان، بۇ ھەقتە ئەسەرلەر نەشر قىلىنغان، كىنو-فىلىملەر ئىشلىگەن؛

ئۇلار نەزىرىيىۋى تەپەككۇر ۋە ئاساسىي نەزىرىيە تەتقىقاتىدا، ئىنسانىيەت تارىخىنى كەلگۈسى كامالەتكە ئېرىشتۈرۈش ئىزدىنىشىدە ھەممىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلدى.

توپلىشىپ ياشايدىغان ياپونلار بىلەن تارقىلىپ ياشاش ئازابىنى باشتىن كەچۈرگەن يەھۇدىلارغا نەزەر سالساقلا كۇپايە. ياپونلار كىچىككىنە ئۇنۇمسىز تاشلىق ئارالنى ماكان قىلغان، مەدەنىيەت تارىخىغا خېلىلا كېيىن قەدەم قويغان مىللەت. ئۇلاردىكى ياشاش-رىقابەت كۈچى تۇركۇم ئېڭى ۋە مىللەتنىڭ قاتتىق ھەمدەملىكىگە شۇ قەدەر زىچ مەركەزلەشكەنكى، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئۆز زېمىنىدىكى ۋە چەتئەلدىكى ھەربىر قەدىمى، ھەربىر سۆزى، ھەربىر ھەركىتىگە مىللىي نومۇس-ئىپتىخارنى ئۆلچەم قىلغان. ئۇلار خەلق ئېگىلىكى بىلەن خەلق تۇرمۇشىنى يۇقىرى

ئۈنۈمدارلىق مۇمكىنلىكى ئۈستىگە ئۇيۇشتۇرغان. يەھۇدىلارمۇ ئازغىنە خەلق. ئۇلار تارىخى ھادىسىلار سەۋەبىدىن چەتئەللەرگە چېچىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، نەدە تۇرمۇش پاراۋان بولسا شۇ يەرگە ئۆزىنى ئاتماي يەنىلا كىچىككىنە بولسىمۇ، ئانا زېمىنى ئىسرائىلىيىگە تەخىرسىز توپلىنىپ، تېز ئارىدا كۈچلۈك رىقابەت قۇدرىتىگە ئېرىشتى.

ئەلۋەتتە، بىرىنچىدىن، ھازىرقى بۇ ئۈچ خىل مىللەت كاتېگورىيىسى تۇغما ياكى ئۆزگەرمەس قېلىپتا قۇيۇلغان ئەمەس. ھەرقانداق مىللەت ئۆزىنىڭ يېتىلىش تارىخىدا بۇ پەللىلەرنى بېسىپ ئۆتىشى ياكى چېكىنىپ تۆۋەنلەپ كېتىشى مۇمكىن. ئىككىنچىدىن، ھازىرقى زامان مىللەتلىرى ئىچىدىكى يۇقىرى كاتېگورىيىدە تۇرغان مىللەتمۇ تارىخى ۋە ئىجتىمائىي ئاجىزلىقلار، بوھران ۋە زىلزىلىدىن خالى ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئالدىدا تېخىمۇ يۇقىرى كامالەتكە يۈزلىنىش مەسلىسى مەۋجۇت.

مانا، ھازىرقى جاھان مىللەتلىرىنىڭ قول ئىلكىنىڭ ئۇزۇن-قىسقىلىقى، تۇرمۇش رىسقى، يۈز-ئابرويى، مەتبۇئات نوپۇزى، تونۇلۇش دەرىجىسى، تەسىر دائىرىسىنى بەلگىلەپ تۇرغان ئۈچ تامغا!

مانا ئەمدى ئۆزىمىزگە قايرىلىپ بىر قارايلىچۇ!

ئىچكى قىسمىدىكى ئىززەت ھۆرمىتىمىزنى قىرقىيدىغان، بىرلىك-ھەمدەملىك قورغانلىرىمىزنى غۇلىتىدىغان، مەرىپەت چىنارلىرىمىزنى ئوتۇن قىلىپ كەسلەيدىغان، كىم نەتىجە قازانسا ئۇنى قەستلەيدىغان ئىللەتلىرىمىزنى ئاز دەپ، چەتئەللەرگە ھەج-ھەرەمگە بېرىپ، سۆزلىسە يۈزنى، قارىسا كۆزنى نۇمۇستىن ئۆلتۈرىدىغان ناچار سۈپەتلىرىمىز، ناباپ ئىللەتلىرىمىزنىڭ قايسى بىرىنى ئېيتايلى! دۇنيادا يەنە بىزنىڭ ھالىمىزدىنمۇ تۆۋەنرەك يەنە قانداق ئىنسان تۈركۈملىرى بولسۇن؟ ئەزمە-سۆرەلمىلىكىمىز بىلەن تەنتەك، تارقاقلىقىمىزدىن نىملەرنى كۆرمىدۇق. يېقىنقى بەش ئەسىر مابەينىدە «ئەۋلىيا چەتتىن، مۇرت بىزدىن» بولۇپ، ئىچكى نىزا ۋە تەپرىقىچىلىكتە ئېرىشكىنىمىز زادى نېمە بولدى؟ بۇ روھى ئىللەت ۋۇجۇدىمىزنى ھېلىمۇ چىرماپ تۇرمامدۇ! تارىختا نام-شەرىپىدىن باشقا ھېچ نەرسىسى قالماي يوقىلىپ تۈگىگەن مىللەتلەرمۇ ئۆز دەۋرىگە يارىشا ئېتنولوگىيىلىك مىللەت ئىدىغۇ! ئۇيغۇرلار شۇ زامانلاردا ساكلار، تۇخارلار، سوغدىلارنى ئۆزلەشتۈرۈپ، روسىيىلىك ئالىم مىلنۇرانسكىينىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا «ئۇيغۇرىزىم» ھادىسىسىنى، ئامېرىكا ئالىمى گرىسسارتنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا «چەتنىڭ قېلىپلىرىغا قارىغۇلارچە ئەگەشمەيدىغان ئۇيغۇر سىستېمىسى»نى ياراتقاندى. ئۇيغۇر سودىگەرلىرى ئىرانلىق رىقابەتچىلىرىنى يېڭىپ، چاڭئەن، كونستانتىنپول

سودا مۇساپىسىنى تېزگىنلەپ، لىياۋ، سۇڭ سۇلالىلىرى بىلەن بولىدىغان ھۆكۈمەت سۆدىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ، لىياۋ، سۇڭ ھۆكۈمەتلىرىنى شەھەر سودا مەھكىمىسى ئورنىغا «ئۇيغۇر بارگاھى»نى دەسسىتىشكە مەجبۇر قىلغاندى. ئۇ چاغلاردا ئۇيغۇرلار نوقۇل «كەتمەن بىلەن ھوسۇل»، «ناماز بىلەن غۇسۇل»، «دۇتار بىلەن ئۇسۇل»دىن ئىبارەت بارى يوق ئۇچلا شادلىق پىقىرىما چاققا بەنت بولغان مىللەت ئەمەس ئىدى.

ئەمدىلىكتە، بۇ نۇسرەت سۇمۇرغى، بۇ ئىقتىدار بۇركۈتى، بۇ سائادەت ئەنقاسى قېنى؟!

تۈركۈم ئېڭى ۋە ئۇيۇشۇش كۈچى

ھەقىقى كىشىلىك پەلسەپىسىنىڭ ۋەزىپىسى ئەقىلدىلىك كىشىلەرنىلا ھازىرلاش ئەمەس، دەل ئەكسىچە ئىنساننىڭ ئۆز-ئۆزىنى بىلىشىگە ئەرك ۋە بوشلۇق كۆرسىتىشتۇر.

-- خىيال دەپتىرىمدىن (ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن)

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن:

بىز يېپەك يولى خارابلاشقاندىن كېيىن، ئۇچ چوڭ ئەگكۆشتەرنى يوقۇتۇپ قويدۇق. بۇ بىزنىڭ «يۈلتۇز»ىمىزنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىگە سەۋەب بولىدى. ئۇلار: مىللەتنىڭ تۈركۈم ئېڭى ۋە ئىچكى ئۇيۇشۇش كۈچىدىن تۈرەلگەن بىرلىك-ھەمدەملىكى، مىللەتنىڭ ئۆز مىلىي مەدەنىيەت تېپىگە بولغان تونۇشى ۋە ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان ئەنئەنە ئىزچىللىقى، ئەقلىنىڭ ھسسىياتتىن ئۈستۈنلىكى ۋە ئۇنىڭ يۇقىرى شەكلى بولغان نەزەرىيىۋى تەپەككۇردىن ئىبارەت.

قەدىمكى يېپەك يولى ئۆزى داۋام قىلغان ئۇزاق ئەسىرلەر داۋامىدا خۇددى پەيغۇرچىنىڭ خەزىنىسىدىكى «ئائىنەئى جاھان»دەك، «جەمشىد جامى» ۋە ياكى «ئىسكەندەر تىلسىمى» بىلەن «سۇلايمان ئۈزۈكىنىڭ كۆزى» دەك بىقىياس كاتتا، بىتەققاس ئىنچىكە نەرسىلەرنى بىزنىڭ نەزىرىمىزگە تاشلىدى. بىزنىڭ قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز بەدەنلىرىگە گۈل چېكىپ، باشلىرىغا ئۆكە قاداپ، ئۆز ئۆرۈق-قەبىلىلىرىگە توتېم قىلىپ، ئۆزىگە خاس ئالەم ئەپسانىلىرى ۋە كىشىلىك مىزانلىرىنى بەلگىلەپ، شۇ خىل ئۆزىگە خاس ئەنئەنە ئىزچىللىقىدا شەكىللەندۈرگەن ئۇنداق ياكى مۇنداق «مەدەنىيەت تىپلىرى»نى كۆردۇق. ئۇلار بۇ خىل «توتېم» رىجىلىرى بىلەن «مەدەنىيەت تىپلىرى»نى ئۆز-ئۆزىنى بىلىش ۋە پەرقلەندۈرۈش، ئۆز-ئۆزىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئۆز-ئۆزىگە ئېگە بولغان ئاساستا باشقىلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشىنىڭ قىبلىنامىسى قىلغان.

كۆرۈنىشچە غەلىتە، سۆزلىنىشچە تولىمۇ قەدىمىي بولغان بۇ نەرسىدە ئىنسانىيەت مەدەنىيەتشۇناسلىقىدىكى ئىنتايىن مۇھىم نەرسە - تۆركۈم ئېڭى گەۋدىلەنگەن.

ئېيتىش كېرەككى، زەررىدىن بەھەيۋەت كاتتا يۇلتۇزلارغىچە، ھۈجەيرىدىن ئىنسانغىچە تۆركۈملۈك ھالەت ساقلانغان. ھەربىر گۈلنىڭ ئۆز تۈرى، ھەربىر ھايۋاننىڭ ئۆز ئائىلىسى بار. بىرلا تامچە سۇ، بىرلا قەترە نېفت، بىرلا تېمىم يامغۇر بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. تۆركۈمدە مەۋجۇتلۇق شەكلى، ھەركەت خاسلىقى، تەرەققىيات قانۇنىيىتى شەكىللىنىدۇ. ئىنسانىيەتمۇ باشتىن-ئاياغ ئۇنداق ياكى مۇنداق تۆركۈم بويىچە ياشايدۇ. مىللەتنىڭ تىل بىرلىكى، تېررىتورىيە بىرلىكى، ئىقتىسادى تۇرمۇش بىرلىكى، مەدەنىيەت روھىيىتى قاتارلىق ئالامەتلەرمۇ تۆركۈمنى كۆرسىتىدۇ. ھەرقايسى ئىنسان تۆركۈملىرىدە پوتېنسىئال ھالەتتىكى تۆركۈم خايىشچانلىقى مەۋجۇت. ئۇنىڭدا رەسمىي، ئۆز-ئۆزىگە بولغان تۆركۈم ئېڭىنىڭ بولۇشى دەخلىسىزدۇر. تۆركۈمنىڭ ئېتىراپ قىلىنىشى، تۆركۈم ئېڭى ۋە تۆركۈم مەدەنىيەت تېپلىرىنىڭ مەۋجۇتلىقى، ئالاھىدىلىكلىرى ئېتىراپ قىلىنىشى ۋە ئېتىبارغا ئېلىنىشى ئەقەللىي ئىلمىي ساۋات دائىرىسىدىكى چۈشەنچە، ئەلۋەتتە.

تۆركۈم ئېڭى-ھەرقايسى ئىنسان تۆركۈملىرىنىڭ ئېتنولوگىيىلىك مەۋجۇتلىقى، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت تىپى، تارىخىي كەچمىشلىرىدىن جۇغلانغان شەرەپ ۋە نومۇس ئېڭى، پۈتۈن ئىنسانىيەتكە قاراتقان مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى، ئۆز-ئۆزىنى تۈزەش ۋە ئۆز-ئۆزىنى كامالەتكە ئېرىشتۈرۈش جاسارىتى قاتارلىقلارنى مەزمۇن قىلغان پائالىيەتچان ئاڭ سىستېمىسىدىن ئىبارەت. تۆركۈم ئېڭىنىڭ مەركىزى ھالقىسى ئۆز مەدەنىيەت تىپىنى بىلىش ۋە ئۆز مەدەنىيەت تىپى بويىچە تەرەققىياتقا يۈزلىنىش ئېڭىدۇر.

ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭغا ئېتنىك جەھەتتىن قېرىنداش بولغان مىللەتلەر مەدەنىيەت جۇغراپىيىسى جەھەتتىن ئۈچ چوڭ مەدەنىيەت تىپىنىڭ ئىككىنچىسىگە تەۋە بولۇپ كەلدى.

بىرىنچى مەدەنىيەت تىپى - ئىنسان بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى كىشىلىك قارىشىنىڭ مەركىزى ئورنى قىلغان «پەرەڭچە» (ياۋروپاچە) مەدەنىيەت تىپى بولۇپ، تەبىئەتكە تەقلىد قىلىش، ئىنسان تەبىئىتى قاراشلىرى، تەبىئىي ھوقۇق، تەبىئەت پەلسەپىسى ئەنە شۇ مەركىزىي ئورنى دەۋر قىلغان. بىز ياۋروپا مىللەتلىرىنىڭ ئەپسانە ۋە ئىپتىدائىي ئېتىقاتلىرىغا نەزەر سالساقمۇ تەڭرىلەرنىڭ يېرىم ئىنسان، يېرىم ھايۋان خاراكتېرلىك تەسۋىرلەنگەنلىكىنى كۆرىمىز. ياۋروپا مەدەنىيەت تىپى، موزىكىلىق مېلودىيىلەر، رەسساملىق-ھەيكەلتاراشلىقتىكى يالىڭاچ ئوبرازلار، ئەدەبىياتتىكى تەبىئەت ۋە ئىنسان تەبىئىتى لىرىكىلىرى، ئەركىن مۇھەببەت ۋە

دۇئېل رىجىلىرى، تەبىئەتتە يەنى دېڭىز-ئوكيانلار، ئېگىز تاغلار، خەتەرلىك شارقىراتمىلار، ئىنسان ئايىغى يەتمىگەن ئىقلىملاردا قەھرىمانلىق كۆرسىتىش قاتارلىقلاردىمۇ ئۆز ئالامەتلىرىنى ئىزچىللاشتۇرغان.

ئىككىنچى مەدەنىيەت تىپى - ئىنسان بىلەن مۇقەددەس قۇدرەت (تەڭرى، قۇت)نىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى كىشىلىك قارىشىنىڭ مەركىزى ئوقى قىلغان ئاسىيا يايلاق-جەزىرە خەلقلىرىنىڭ مەدەنىيەت تىپى بولۇپ، تەبىئەت ۋە جەمئىيەت ھادىسىلىرىنى تەڭرى قۇدرىتىنىڭ ئىپادىلىنىشى، تەبىئەت ۋە جەمئىيەت قانۇنلىرىنى تەڭرى ئىرادىسى ۋە قۇت قائىدىلىرىنىڭ گەۋدىلىنىشى دېگەن قاراشقا ئاساسلىنىدۇ. شەھەرلەرنىڭ مەركىزىدە ھاكىمىيەت سارايلىرى ئەمەس، ئىبادەتخانىلار قەد كۆتۈرگەن. پادىشاھلار ئۆزلىرىنى تەڭرى ئىرادىسى، ئادالەت قۇتىنى بەجا قىلغۇچىلار دەپ قارايدۇ. پارا ئېلىش ئەمەس، مەلۇم ۋاقىتتا ئورا خەزىنىلىرى تەرتىپلىك «بۇلاڭ-تالاڭ»غا قويۇپ بېرىلىدۇ. چارۋىدارلار چۆللەرگە بۆرە ئوزۇقى ئۈچۈن قوي-كالا تاشلايدۇ. پانئىزىملىق (ۋەھدەت ۋۇجۇت) پەلسەپە، قىساسنى تەڭرىگە تاپشۇرۇش (ئەلقىساسۇل مىنەلھەق)، ئىككى دۇنيا قاراشلىرى بىلەن كەمتەر ياشاش روھىيىتى ئەخلاق ۋە ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ ئاساسي ئىدىيىسى قىلىنىدۇ. ئىنسان بىلەن ئىنساننىڭ باراۋەرلىك مۇناسىۋىتى گۇمانىستىك، ئادالەتلىك پىكىر ئېقىمىدا گەۋدىلەنگەن بولىدۇ. كۆپ مىللەتتىن تەركىپ تاپقان ۋە ياخشى-يامانلىقنى مىزان قىلغان ئەدەبىيات (مەسىلەن، «شاھنامە»، «مىڭبىر كېچە»، «چاھار دەرۋىش»، «خەمسە») خەلق ئەدەبىياتى بىلەن كىلاسسىك ئەدەبىياتنىڭ ئاساسي گەۋدىسى ھېساپلىنىدۇ.

ئۈچىنچى مەدەنىيەت تىپى - ئىنسان بىلەن پادىشاھ (ھاكىمىيەت)نىڭ مۇناسىۋىتىنى كىشىلىك قارىشى ۋە كىشىلىك قىممىتىنىڭ مەركىزي ئوقى قىلغان شەرقى ئاسىياچە ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت تىپىدۇر. «زېمىن پادىشاھنىڭ»، «پۇقرا پادىشاھنىڭ»، «كۆللى جاھان پادىشاھقا مەنسۇپتۇر» دېگەن قاراش مۇتلەقلەشتۈرۈلۈپ، ئوردا ئەمىر-پەرمانلىرى مۇقەددەس سانىلىدۇ. شەھەر مەركىزىگە خانلىق-بەگلىك قەسىرلەر بىنا قىلىنىدۇ، ئەمەل-مەنسەپكە ئېرىشمەك شەخسىنىڭ ئالى بەختى، ئىززىتى ۋە ئارزۇسى ھېساپلىنىدۇ. تەڭرى چۈشەنچىلىرى ئىلاھى ئوبرازلار بىلەن ئەمەس، سەركەردە-باتۇرلىرى بولغان ساماۋى ئىمپىراتۇرلار شەكلىدە زېمىندىن ئاسمانغا كۆچۈرۈلگەن بولىدۇ. پادىشاھقا قۇللۇق ۋە سادىقلىق ئەڭ ئالى پەزىلەت دەپ قارىلىدۇ ۋاھاكازا.

دەرۋەقە بۇ ئۈچ خىل مەدەنىيەت تىپى بىر-بىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايدىغان تۆمۈر تاختا بولمىسىمۇ، ئەمما ئۆز تىپلىرى بويىچە، بىرىنىڭ يەنە بىرىنى چۈشۈنۈپ يېتىشكە بولىدىغان مەنتىقىلىق، روھىيەتلىك، ئادەت-يوسۇنلۇق، مىجەز-خاراكتىرلىك چەكلىمىسى ئېغىر بولۇپ، بىرى

بىرىگە غەلىتە تۇيۇلىدۇ. بۇ تەرجىمانمۇ ھەل قىلالمايدىغان دائىرىدۇر.

خەلقىمىز يېقىنقى بەش ئەسىر مابەينىدە ئىككى قېتىم ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت تىپى ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ ئېغىر بۆھرانىغا ئۇچرىدى.

ئۇنىڭ بىرى، ئاپپاق خوجا ئەۋجىگە كۆتۈرگەن خوجا-ئىشانچىلىقنىڭ مىللى مەدەنىيەت ئىنكارچىلىقى بىلەن دالاي لاما-جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى ئالدىدىكى ساتقۇنلۇقلىرى تۈپەيلى يۈز بەرگەن مەدەنىيەت ۋەيرانچىلىقى ۋە مەدەنىيەت قاششاقلىقىدىن ئىبارەت. بىز بابارەھىم مەشرەپ، مۇھەممەد سىدىق زەلىلى، مۇھەممەد بىننى ئابدۇللا خاراباتى، خوجا جاھان ئەرشى ۋە فۇتۇھىدەك گۇمانىستىك شائىرلارنىڭ سەرگەردانلىق دەشتىگە تاشلىنىشى ۋە قەتل قىلىنىشى، كاللا مۇنارلىرىنىڭ تىكلىنىشى، كىتاب-دەستۇرلارنىڭ كۆيدۈرۈلىشى، مۇرت-قۇلچىلىقنىڭ ئەۋجەرەپ كېتىشىدىن ئۇنىڭ بەزى تەرەپلىرىنى كۆرەلەيمىز.

ئۇنىڭ يەنە بىرى، ئۇچىغا چىققان سول ئىدىيلەرنىڭ ئەنئەنىۋى شەرق مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى قىرقىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا نوقۇل «ياۋرۇپا مەدەنىيتى»-ياۋرۇپا پەلسەپىسى، تارىخى، ئەدەبىياتىنى دەسسىتىشتە ئىپادىلەنگەن مەدەنىيەت ئىنكارچىلىقىدىن ئىبارەت. نەتىجىدە «ئۆلىمالىق ئەرەپچە»، «ئەپەندىلىك غەربچە» دېگەندەك ھالەت بىلەن، «ئۆزىنى ئۇنتۇپ ئۆزگىنى بىلمەك»، «ھەقىقەت پەقەت چەتنىڭ دېمەك» دېگەندەك ھالەت شەكىللەندى. بىز پەقەت قەيسىرانە كۈرەش بىلەن 1980-يىللاردىن كېيىنلا ئۆزىمىزنىڭ پەلسەپە تارىخى، مەدەنىيەت تارىخى، سەنئەت تارىخى، كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىمىزنىڭ كۆمۈلۈپ تاشلانغان ۋە ئۇنتۇلغان تارىخى خەزىنىسىنى ئاچتۇق. شۇنداقتىمۇ مىللىتىمىز، ھەتتا ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلىرىمىز تېخى مەدەنىيەت تىپىمىز ۋە خەزىنىمىزدىن يېتەرلىك خەۋەردار ئەمەس. ئۇلار ئىچكى ۋە سىرتقى تەرەپتىن كېلىدىغان ئىنكارچىلىق، سولچىللىق، قاتماللىق ئىدىيۋى بېسىملىرى ئالدىدا لەقۋالىشىپ، پالەچلىشىپ، خۇددى خىروئىنغا ئۆگىنىپ قالغان ئادەمگە ئوخشاش يەنە ھېلىقى «سول» خىروئىننى چەكمىسە تىترەپ-تاتىرىپ تۇرالمايدىغاندەك ئېغىر زەھەرلەنگەنلىكلىرىنى كۆرسەتمەكتە. بۇ، خەلقىمىزنىڭ «ئىجتىمائىي مىللەت» لىكىگە كۆتۈرۈلىشىگە زامىن بولماقتا.

قېنى ئويلاپ كۆرۈڭچۇ، مەنسەپ تاپسا ئۆيمۇ-ئۆي زىياپەت، پۇل تاپسا مەككە-مەدىنىگە زىيارەت، بۇ ئىككىسى بولمىغاندا كاللا-پاقالچاق، ئۆپكە-ھېسىپ چاغلىق تىجارەتتىن باشقىسىغا قۇربىتى يەتمىگەن خەلقنىڭ ئەسىر ئالماشقان بىلەن رىسقى-نېسىۋىسى ئالمىشارمۇ؟!

دەرۋەقە، مىللەتنىڭ ئۇيۇشۇش كۈچى ئۇنىڭ تۇركۇم ئېڭى ۋە ئۆز مىللى مەدەنىيەت تىپى

تەرىپىدىن پەرۋىش قىلىنىدۇ. ئۇيۇشۇش كۈچىنى ئىنكار قىلىپ ھەرقانداق مىللىي تۈركۈمنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش مۇمكىن ئەمەس. ئۇيۇشۇش كۈچىنى يوققا چىقىرىش مىللەتنى ھالاك قىلىش دېمەكتۇر. مىللەتنىڭ بىرقانچە مىڭ يىللىق تارىخى ئۇنىڭ ئۇيۇشۇش كۈچىنىڭ ئۈنى چېچىۋەتكۈچى كۈچتىن غەلىبە قىلىشى ئاساسىغا بەرقارار تاپقان تارىختۇر. يېقىنقى بەش ئەسىردىن بۇيان دىنىي مەزھەپچىلىك بىلەن مۇرت-مۇخلىسلىق، يۇرت-مەھەللىۋازلىق، موللام ياكى ئەپەندىلىرىمىزدىكى كىچىك گورۇھۋازلىق، ئەل غېمىنى مۇز دەرياغا پىرقىرىتىپ چۆرۈۋەتكەن مەنسەپ-بالداق ھېرىسمەنلىكى، تۈركۈم ئېڭى ۋە مىللىي مەدەنىيەت ئىنكارچىلىقىنىڭ تەلۋە دەبدەبىلىرى بىلەن دەل-دەرەخسىز جەزىرىدىكى قۇيۇنتازدەك مەسئۇلىيەتسىز پىتنە-ئىغۋا تۆھمەتخورلۇقى قاتارلىق ئالتە زەھەر تۈپەيلىدىن «ئوغۇز سۈتىدەك ئۇيماق» دېگەن مەنىدىكى «ئۇيغۇر»لار ئاخىرقى ھېساپتا ئۇيۇشۇش كۈچىنى «ئېچىغان سۈت»كە ئايلاندۇرۇپ قويدى. نەتىجىدە ئىسمىمىز ئۇيغۇر، ئىشىمىز ئۇرغۇي» بولۇپ چىقتى!

تارىخىمىزنىڭ ئېپتىخارلىق سەھىپىلىرى بىر-بىرىدىن مەلۇم دەرىجىدە پەرقلەنسىمۇ، ئەمما بىر قەدەر كۈچلۈك ئۇيۇشقاقلىق ئۇلىدا جىلۋىلەنگەنىدى. ئۇيغۇرلار دىغار، ھون، تېلى قەبىلىلىرى بىلەن توققۇز ئوغۇزلارنى بىرلەشتۈرۈپ جۇجان ۋە كۆك تۈرك خانلىقىنى غولىتىپ، تاڭ سۇلالىسى سەلتەنەتىنى ئۆڭلۈك-سۆيگۈن قوشۇنلىرى بىلەن تۆبۈتلارنىڭ تالاڭ قىلغۇچ مۇھاسىرىسىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، يىپەك يولىنى نەچچە قېتىم ئۈزۈپ قويغان كۈچلەردىن تازىلاپ، سامانىيلارنى مۇنقەرز قىلىپ، ئۆز تەسىرىنى ئەرەپ خەلىپىلىكىگە كېڭەيتىپ، ئۆز تىلىنى ئىمپېرىيە تىلى-ئەرەپ تىلى بىلەن «بەيگىدىكى ئاتتەك» مەرتىۋىگە كۆتۈرۈپ ئىچكى ئۇيۇشۇش ۋە سىرتقا قارىتا بىرلىك-ھەمدەملىكىنىڭ شاراپىتىنى نامايىش قىلغانىدى. ۋەھالەنكى، ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىننى چېكىندۈرگەن، ساك، سوغدىلارنى ئۆزلەشتۈرگەن، چىڭگىزخان سەلتەنىتىگە مەنىۋى ئوزۇق بېغىشلىغان بۇ خەلق كېيىنچە ئەھمەتشاھ قارىقاشىنىڭ «ئات ھەققىدە مۇخەممەس» ناملىق ساتىراسىدىكى ئەبگا «ئات» ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى! بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر مىللىي تۈركۈمىنىڭ ئۇيۇشۇش كۈچى پەقەت مۇقام-مەشرەپ، تىل-ئەدەبىيات، توي-تۆكۈن، ئۆلۈم-يىتىم، ھېيت-ئايەمنى ۋاستە قىلغان ئاددى-تەبىئىي ئېتنولوگىيىلىك ئالامەتلەردىلا قالدى.

ئەنئەنە ئىزچىللىقى ۋە يېڭىلىق قىزغىنلىقى

ئەنئەنە ئىزچىللىقى ئەنئەنە قاتماللىقى ئەمەس، ئەنئەنىنىڭ راۋاجلانغان تارىخى

قاتلاملىقىدىن ئىبارەت.

--خىيال دەپتىرىمدىن (ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن)

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن:

يېڭى يىلدا قايتا ئويلىنىشقا تېگىشلىك بولغان يەنە بىر مۇھىم تېپىشماق، مىللەتنىڭ ئۇنىۋېرسال ئەۋزەل رىقابەت ئىقتىدارى، باشقىچە ئېيتقاندا مىللەتنىڭ مىللىيەتلىك قىممىتىنىڭ مۇھىم بىر تارىخىي يىلتىزى ھېساپلانغان ئەنئەنە ئىزچىللىقى مەسىلىسىدۇر.

يېقىنقى يىللاردىن بېرى مەدەنىي ھاياتىمىزدا ھاكىممۇتلەقلىق دىكتاتۇرا بولۇپ، بارلىق جانلىق، مۇنەۋۋەر ئىدىيىلەرنى چەيلەپ كەلگەن ئىنتايىن «سول»چىل ئېقىملىرىنىڭ يىمىرىلىشى، ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ۋە ئىسلاھاتنىڭ چوڭقۇرلىششىغا ئەگىشىپ، بىزگە ھەرخىل مەدەنىيەت تەشەببۇسلىرى كەلكۈندەك ئېقىپ كىردى. يېڭى يولنىڭ قايتا ئېچىلىشى، بازار ئىگىلىكى سىستېمىسىنىڭ مەدەنىيەت تاۋارى ۋە مەدەنىيەت بازىرى بەرپا قىلىش تۈرتكىلىرى نەتىجىسىدە مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسى بىلەن يېڭىلىققا قانداق مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسىدە كەسكىن سوقۇلۇشلار يۈز بېرىشكە باشلىدى. خەلقىمىزگە قارىتىلغان «كونا ئەنئەنە ۋە مىراسلىرىدىن ئېتىخارلىنىپ ئەس-ھوشىنى يوقۇتۇپ قويۇش»، «يۈسۈپ خاس ھاجىپ بىلەن مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئىككى ئەسىرىنى قۇچاقلاپ يېتىۋېرىش» دېگەن سۆزلەرمۇ، «يېڭىلىقنى قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى كۈچلۈك بولۇپ، تارىخقا، ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلىش ئىقتىدارى ئاجىز» دېگەن سۆزلەرمۇ مۇھاكىمە مۇنبىرىگە چىقتى.

ئېيتىش كېرەككى، ئەجدادلىرىمىزدا قەدىمكى يېڭى يولى گۈللەنگەن زامانلاردا، بىرى تەرەپتىن، چەتكە، يېڭىلىققا، غەيرى ۋە ئەجابىي نەرسىلەرگە قىزىقىش روھى ئۈستۈن بولغان، بۇ روھىيەت تۈپەيلى، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت بېكىنمىچىلىكىنى يېڭىپ «غەربىي يۇرت»قا خاس مەدەنىيەت ئۇسلۇبى، مەدەنىيەت قوشۇلمىسىنى يارىتىپ جاھان مەدەنىيىتىگە تۆھپە قوشقان. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلار ئۆز مەدەنىيەت تېپىنى ئۈنىڭدىكى يادرولۇق تېپىك ئىرسىي ئەۋزەللىك ۋە خاسلىقىنىڭ ئەنئەنىۋى خەزىنىسىنى كۈچەيتىشنى مەقسەت قىلىپ، بارلىق غەيرى خەلقلەر مەدەنىيەتلىرىنى ئۆزىگە ئۆزلەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرغان. بىز خوتەندىن قۇمۇلغىچە بولغان بۇددا-مانى رەسساملىق سەنئەت يادىكارلىقلىرىغا نەزەر سالساق گرېك-ئىران-ھىندىستان تەسىرى سەنئەت ئۇتۇقلىرىنى ھەزىم قىلىپ، ئۆز مىللىتىنىڭ قىياپەت-تۇرمۇشىنى گەۋدىلەندۇرۇپ، ھەممە جەھەتتە ئۆزى ھەزىم قىلغان سەنئەت ئۇتۇقلىرىدىن ئېشىپ، ئۆز ئالدىغا خاس تەسىرىي سەنئەت

سىستېمىسى ۋە ئىجادىيەت ئۇستىلى تىكلەپ، دۇنيا رەسساملىق سەنئىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىنى ياراتقانلىقىنى كۆرىمىز. بۇ، بىزگە «ئەنئەنىگە ۋارىسلىق» بىلەن «يېڭىلىق قوبۇل قىلىش»نىڭ مىللەتنىڭ تۆركۈم ئېڭى، مىللىيەتلىك قىممىتى ۋە مەدەنىيەت سۈپەتلىرىگە توغرا تاناسىپلىقىنى، تۈپكى جەھەتتە گاڭگىراپ قالغان مىللەت جۇزئىلىك جەھەتلەردىمۇ گاڭگىراپ قالىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

يېقىنقى بەش ئەسىردىن بېرى، مەدەنىيەت تارىخىمىزنى، ھەتتا ئىلگىرىكى ئېتىقادلىرىدىكى ئەجدادلىرىمىزنى ئىنكار قىلىشقا، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىمىزنى خانىۋەيران قىلىشقا، چەتئەللەرگە سېتىشقا بېرىلدۇق. تاكى مۇشۇ ئەسىر باشلانغىچە دۇنيانىڭ، بولۇپمۇ غەربنىڭ پەن-تېخنىكا ۋە دېموكراتىك ئىدىيە ساھەسىدىكى يېڭىلىقلىرىدىن خەۋەرسىز قالدۇق. بىر زامانلاردا فېئودال بېكىنمىچىلىك ئاسارىتىدە ياۋروپا ماللىرىنى «شەيتان تېرىسى»، «شەيتان ھارۋىسى» دەپ قارىدۇق. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆز غەزەللىرىدە بۇ خىل روھىيەتنى راسا ياخشى سۈرەتلەپ بەردى. ئەمما بىز ئارىمىزدىن چىققان يېڭىلىقپەرۋەر دانالىرىمىزنىڭ بېشىغا چىقمىغۇچە تىنچىمىدۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن، بولۇپمۇ 30-، 40-يىللاردىن كېيىنكى زامانلاردا سوۋېت روسىيىسى ئارقىلىق ئۆزگەرتىلگەن شەكىلدە بىزگە يېتىپ كەلگەن يېڭى پەن-مائارىپ بىلەن تونۇشتۇق. بۇ ياخشى باشلىنىش بىر مورىسى يوق كاپىتاندەك ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت تارىخىمىز ۋە مەدەنىيەت تېپىمىزنى دىققەت-ئېتىباردىن چەتلەشتۈرۈپ قويدى. بارا-بارا بىز شەرقنى، ئۆز مەدەنىيەت تېپىمىزنى، ئۆز يىلتىزىمىزنى ئۇنتۇپ، غەربنىڭ شەرقتىكى قوشۇمچىسىغا ئوخشاپراق قالدۇق! يېقىنقى يىللاردىن بېرىقى سىرتقا ئىشىكنى ئېچىۋېتىش بىلەن سوۋېت روسىيىسى ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى ئۇلۇغ ئوكيان ۋە دېڭىز ياقىسىدىكى ئۆلكىلەر ئارقىلىق چايقىلىپ كەلگەن غەرب مەدەنىيىتىگە دۇچ كەلدۇق. نەتىجىدە، گاڭگىراشتىن توختىماي تۇرۇپلا يەنە گاڭگىراشقا كىرىشتۇق. بىر مۇنچە كىشىلىرىمىز بۇرۇنلا ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت تېپى ۋە مەدەنىيەت ئەۋزەللىكلىرىنى ئۇنتۇشقا كىرىشكەن قېرىنداشلىرىمىزنى دوراپ، يامغۇرنى كۆرۈپلا غۇلاپ چۈشۈپ پاتقاققا ئايلانغان كېسەك تامغا ئوخشاپ قالغىلى قوپتى. ھەرخىل چاچ بوياق-پاسۇنلىرى، غەربلىكلەرمۇ تازا ياخشى قاراپ كەتمەيدىغان قۇرت-قوڭغۇز شەكىللىك كىيىملەر، مىللىي ئۇسۇللىرىمىزنىڭ لاتاپىتىگە زىر غەلىتە ھەركەتلەر، مۇھەببەت-نىكاھ مۇناسىۋىتىدىكى شەرمى-ھايا گۈزەللىكى ۋە مىللىي ئەخلاققا زىت ئوچۇق سورۇنلاردىكى غىلجىڭ-لالمىلىقلار خەلقىنىڭ ھال-ئەھۋالىدىن چەتلەپ كەتكەن شېئىرىي ۋايساشلار «ئىچى غال-غال، تېشى پال-پال» پەرداش مەدەنىيىتىگە دۇم چۈشۈش، زەھەرلىك چېكىملىككە بېرىلىش... قاتارلىقلار مەدەنىيەت بوسۇغىمىزنى بۆسۈپ ئۆتۈپ،

روھىيەت سارىيىمىزنى بۇلغاشقا چۈشتى.

مېنىڭچە، مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسى دېگەندە تارىخىمىزنىڭ ھەرقايسى باسقۇچلىرىدا يۇقتۇرۇۋالغان مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ كامالەتكە يۈزلىنىش روھى بىلەن ھەرقايسى دەۋرلەردە زامانىۋىلىشىش قەدەملىرىگە توسقۇنلۇق قىلىدىغان نەرسىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش دېگەن مەنىنى ئۇقتۇرمايدۇ. شۇنىڭدەك، مەدەنىيەت توقۇنۇشى ھاسىل قىلغان چەتتىن كىرگەن غەيرى مەدەنىيەت تىپلىرى دېگەندە، بىز مىللەت ۋە دۆلەتتىن ھالقىغان پەن-تېخنىكا بىلەن ئەگىلىك باشقۇرۇش بىلىملىرىنى نەزەردە تۇتمايمىز. مېنىڭچە، يەنە ئۆز مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيەت تارىخى، مەدەنىيەت تىپى، مەدەنىيەت نەتىجىلىرى بىلەن ھەرقايسى مىللەتلەر، دۆلەتلەر، رايونلارنىڭ مەدەنىيەت تارىخى، مەدەنىيەت تىپى، مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى بىلىش، تەتقىق قىلىش، «ئۆزىدىنمۇ، ئۆزگىلەردىنمۇ خەۋەردار بولۇش» ھېچقانداق مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان بىلىش ھادىسىسى ھېساپلىنىدۇ. مەسىلە، باشقا مەدەنىيەتنى قوبۇل قىلىش، باشقا مەدەنىيەت بىلەن ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت مۇناسىۋىتىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشتا گەۋدىلىنىپ چىقىدۇ. بۇ ھەقىقەتەن جىددى مەسىلە.

ئېيتىش كېرەككى، ھەربىر مىللەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى باشقا مەدەنىيەتلەر بىلەن ئۆز زامانىسىنىڭ مەدەنىيەت مۇھىتىدىن ئۈزۈۋېلىنىشىدا، ئۆز-ئۆزىنى جارى قىلىپ يەنىمۇ راۋاجلاندۇرۇشقا مۇھتاج، مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ئۈزۈۋالانمايدىغان ھەيكەل ياكى قاماپ قويۇلغان مەھبۇس ئەمەس.

ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت بىر مىللەتنىڭ مەۋجۇتلۇق قىممىتىنىڭ مەنىۋى ئۇلى، مىللەتنىڭ ئەۋزەل رىقابەت ئىقتىدارىنىڭ ھاياتى بولىقى، دۇنيا مىللەتلىرى مەدىنىيەتلىرى ئارىسىدا ئۆزىگە خاس قەد كېرىپ تۇرۇشىنىڭ ئاساسىي. بۇنداق ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى ئۈزۈۋالاندۇرۇپ، راۋاجلاندۇرۇپ، كەڭ-كۆلەمدە جارى قىلىش بىلەن ئۇنى يەنە باشقا مەدەنىيەت تىپلىرىنىڭ نابۇت قىلىۋېتىشىدىن ساقلاپ قېلىشتىن ئىبارەت ھەر ئىككى تەرەپنى بىرلىكتە ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك؟ بۇ مۇرەككەپ مەسىلە.

بىز ھەرخىل مەدەنىيەتلەر ئۇچراشقاندا، بۇ مەدەنىيەتنىڭ سىياسىي ياكى باشقا جەھەتلەر بىلەن تەڭداش مەۋقەدە بولمىغانلىقىنى كۆرىمىز. شۇنىڭدەك بىز مەدەنىيەتلەر ئۇچراشقاندا بىر-بىرىنى چەتكە قېقىش، بىر-بىرىدىن گۇمانلىنىش، تاللاپ قوبۇل قىلىش، ئۆزگەرتىپ ھەزىم قىلىش، ئۆزىنى كۈچەيتىپ، ئەسلىدىكى مەدەنىيەت سەۋىيىسىدىن ئېشىپ كېتىش، دۇنياغا يۈزلەنگەن ئالەمشۇمۇل مەدەنىيەت نەتىجىلىرى يارىتىش جەريانلىرىنى بېسىپ ئۆتىدىغانلىقىنى

كۆرىمىز. تارىخ ھاكىمىيەت قۇدرىتى ئۈستۈن مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەتتە ئۈستۈن مىللەتلەر تەرىپىدىن ئۆزلەشتۈرۈلگەنلىكىنى، مەدەنىيەت ئۈستۈنلىكى ھەممە ئۈستۈنلىكلەرنىڭ قۇدرەتلىك، ھاياتىي كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ھەردائىم ئىسپاتلىدى.

مەن غەيرى مەدەنىيەتلەرنىڭ تىپىك، خاسلىقتا ئىگە يادرولۇق قىسىملىرىدىن باشقا، ئۆز مەدەنىيىتىگە يېقىن، ئۆز مەدەنىيىتىگە سىڭىشلىق ۋە يارىشىملىق قىسىملىرىنى تەدرىجى قوبۇل قىلىپ ئۆزلەشتۈرۈش بىلەن غەيرى مەدەنىيەتلەرنىڭ تىپىك، يادرولۇق ئالامەتلىرىنى كەسكىن پەرقلەندۈرۈش كېرەك دەپ قارايمەن. مىللىي ئۈسلۇبلىرىمىزغا زورلاپ كىرگۈزۈلگەن «پۇت كۆتۈرۈش»، «قىزنى كۆتۈرۈپ پىرقىرىتىش»، قاتارلىق ھەركەتلەرنىڭ سىڭىزلىق بولماسلىقىدىكى تۈپ سەۋەب، دەل ئۇنىڭ بالېت ئۈسلۇبلىرىنىڭ تىپىك-يادرولۇق ھەرىكىتى بولغانلىقىدۇر. ئەزەلدىن بىرخىل مەدەنىيەت باشقا-باشقا ئىككى يادرولۇق تۈزۈلمە تۈزگەن ئەمەس. تەكىتلەش ھاجەتكى، غەيرىي مەدەنىيەت تىپلىرىدىن قوبۇل قىلىنغان ھەرقانداق تەسىر ئۆزىنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت تىپىنى كۈچەيتىش، راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بولۇپ، مۇنداقا راۋاجلاندۇرۇش ئۆز مەدەنىيىتىنى ئۇنىڭ ئۆز يادروسى، تۈزۈلمىسى ۋە تىپى بويىچە زامانىۋىلاشتۇرۇشنى مەقسەت ۋە ئۆلچەم قىلىشى كېرەك. شۇ چاغدىلا، مىللىي مەدەنىيەتنىڭ تۇراقلىق ئەنئەنىۋى سىستېمىسى ۋە راۋاجلىنىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرگىلى بولىدۇ.

نەزەرىيىۋى تەپەككۇر - رىقابەت جەڭگاھىدىكى كۈچتۈڭگۈر

بىزنىڭ بارلىق پەزىلەت ياكى ئىللەتلىرىمىز بىلەن قۇدرەت ياكى زەئىپلىكلىرىمىز نەزىرىيىۋى تەپەككۇر دەرىجىمىز بىلەن تۆتاشقان.

--خىيال دەپتىرىمدىن (ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن)

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن:

يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىش تۈپ ماھايىتى جەھەتتىن يىپەك يولى ھادىسىلىرى ئۈستىدىكى نەزەرىيىۋى تەپەككۇر پائالىيىتىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. تارىخ ئۆز ھادىسىلىرى، ۋەقەلىرى، يىلنامىلىرى جەھەتتىن ئۆتمۈشكە، تەكرارلانماس تارىخىي ئىزغا ئايلىنىدۇ. ئەمما تارىخىي ھادىسىلەر ئىچىگە يوشۇرۇنغان ماھىيەتلەر، قانۇنىيەتلەر، تارىخ مەنتىقىلىرى «ئۆلمەيدۇ»، رىياللىق قوينىدا تۇرۇپ، كەلگۈسىنىڭ ئۆلىنى راسلايدۇ. نەزەرىيىۋى تەپەككۇر دەل ئۆلمەس

تارىخنىڭ بىلىۋېلىنغان ئاق شەكلىدىن ئىبارەت. بۇنداق نەزىرىيۋى تەپەككۇردىن مەھرۇم ھالەتتە مىللەتنىڭ كامالەت دەرىجىسىنى يۇقىرىغا كۆتۈرۈش، ئۇنىڭ قىممىتى ئىقتىدارى، نىسبۇسىنى ياخشىلاش مۇمكىن ئەمەس. بىزنى ئەزەلدىنلا قايناق ھىسسىيات تۈرتكىسىدە نەزەرىيۋى تەپەككۇر، ئەقىل-پاراسەت تەمكىنلىكىدىن ئايرىلىپ، تەلۋىلەرچە قارىسىغا دەسسەپ كەلگەن خەلق دېيىش ئادالەتسىزلىك. خەلقىمىز ۋە قېرىنداشلىرىمىزدىن خېلى نۇرغۇن تەبىئەتشۇناسلار، تىبابەتشۇناسلار، ماتېماتىكا، لوگىكا ۋە تىل ئالىملىرى، پەيلاسوپ-مۇتەپەككۇرلار، بىناكار سەنئەت شۇناسلار يېتىشىپ چىققانلىقى ھەممىگە روشەن، شەرقتە كومراجىۋا، غەربتە ئەل فارابى، شىمالدا تاتۇڭا، جەنۇپتا ئەبۇ رەيھان بىرونى ئالەمشۇمۇل شۆھرەت قازانغان ئالىملار ئىدى. قەدىمكى يىپەك يولىنىڭ خارابىلىشىشى، فېئوداللىق بېكىنمە ھالەت تۈپەيلى نەزەريۋى تەپەككۇر ئەۋزەللىكىنى يوقاتتۇق. ئۇلۇغبېك ۋاپاتىدىن كېيىن، ئەدىپ-شائىرلىقتىن باشقا بىزدە كۆرۈنگەن ئالەمشۇمۇل تەبىئەت ئالىملىرى چىقمىدى. مەنىۋى مەدەنىيەت خەزىنىمىز ھېسسى سەنئەت ۋە ئەدەبىياتنى بىردىنبىر ئېپتىخار پەللىسى قىلىشقا مەجبۇر بولدى. قولىمىزنىڭ يەتكىنى ئۇسۇل، دېمىمىزنىڭ يەتكىنى ناخشا بولدى! شۇ زامانلاردىكى ناخشا-غەزەللىرىمىزگە قاراپ كۆرەيلىچۇ، ئاساسلىقى «ۋاھ، دەرىخا» دېگەندەك نالەشتىن يىراقلاشمىدى.

بىز «ئېتنولوگىيلىك مىللەت» كاتېگورىيسىدىكى «ناخشا-ئۇسۇل مىللىتى»، «شېئىر مىللىتى» بولۇپ قېلىۋەردۇق. بوياقچىدىن ئارتۇقراق خىمىك، تۆمۈرچىدىن ئارتۇقراق فىزىكلىرىمىز بولمىدى...

سەنئەتتە داڭ چىقارغان، سەنئەتكە يۆلىنىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان سىگانلارنىڭ ئاقىۋەتتە يۇرت ماكانسىز جاھان كېزىپ، تىلەپ-تېرىپ ياشاشقا چۈشكەن لاماكانلىقى بىلەن، تارىخ بورانلىرىدا چېچىلىپ، جەڭ-جېدەللەردە قىرىلىپ ھالى قالمىغان يەھۇدىلارنىڭ ئىتىقاد، نەزەرىيۋى تەپەككۇر ۋە ئۆتكۈر پەنلەرگە بولغان يۈكسەك ئىتىبارىدىن «ئالىملار مىللىتى»، «قۇدرەتلىك، زامانىۋى مىللەت» كامالىتىگە يەتكەنلىكىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرمىدۇق.

«شېئىر مىللىتى» دېگەن نام بىلەن «تالانتلىق»، «ئاتاقلىق» ئىبارىلىرىگە مەست بولۇپ، بۇ جەھەتتىكى ئۇتۇقلىرىمىز نېمىشقا مىللىتىمىزنى «ئېتنولوگىيلىك مىللەت»دىن ھېچ بولمىغاندا «ئىجتىمائىي مىللەت»لىك ماقامىغا كۆتۈرمىگەنلىكىنى ئويلاپمۇ كۆردۇقمۇ؟ ياكى ئۆز ھالىتىمىزدىن خەۋەرسىز دۇنياغا تونۇلىمىز دەپ يۈرۈۋېتىمىزمۇ؟! دەرۋەقە، بىر قاتار ئەدەبىيات تومىلىرىنى نەشىر قىلدۇق، ئەمما ئۇلار بىلەن ھەقىقى رىياللىقىمىزنىڭ «ئۆچەي-باغرى»نى

قانچىلىك سىزىپ بېرەلىدۇقكى؟! ھېچ بولمىغاندا ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئاخىرى، مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدا ياشىغان ئەدىپىمىز تەجەللىدىن كېيىنكى ئەدەبىيات ئىجادىيىتىمىزدە ئىلگىرىكى قەلەمكەشلىرىمىزدىن ھالقىغان ياكى پەرقلەنگەن قايسى تەپەككۇر يېڭىلىقىنى، قايسى ھېكمەت دۇردانىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەقلى بىلىش تارىخىمىزغا تۆھپە قوشتۇق؟! ئەدەبى ئوبزورچىلىق مۇشۇ سۈزۈك مەسىلىلەرنى ئەينەك قىلىپ، ھەق-ناھەق نەرسىنى ياڭرىتىپ ھالىمىزغا غەمگۈزار بولالىدىمۇ؟! بىلمىدىم، قەلەمكەشلىرىمىزنىڭ قەلەملىرى بورىۋايىدەك نېفىت قاتلاملىرىغا-ھەقىقىي ھال-ئەھۋالىمىزغا يەتمەي، قۇرۇق تاش-توپا قاتلاملىرىدا پىرقىراپ سۈرمەللىشىپ كەتتىمىكى؟!

مىللى مائارىپىمىز ھەممە سەپ بويىلاپ كۈچەۋاتىدۇ، ئەلۋەتتە. ئەمما، شەخسى تۇرمۇشنىڭ چىقىش يولى غېمىدە دىپلوم ۋە خىزمەتكە ئېرىشىۋېلىش ئاساسىي قىزغىنلىق بولۇپ تۇرغاچقا، ھەقىقى قېتىرقىنىپ ئوقۇش بىلەن قاتتىق پەنلەر ۋە كەسپلەرگە قاتتىق ئۈرۈنۈش، نەزەرىيىۋى پەنلەر بىلەن ئۆتكۈر تېخنولوگىيە پەنلىرى قورغىنىنى ئىگىلەش ھېلىمۇ مائارىپ ئەمەلىيىتىمىزنىڭ مەركىزى نۇقتىسى بولغىنى يوق. ئەكسى ھالدا ئوقۇغۇچىلىرىمىز ۋە ياشلىرىمىزنى ھاراقكەشلىك، زەھەرلىك چېكىملىك، قىمارۋازلىق ۋە بىكارتەلەپلىك قاتتىق قورشاشقا تۇتتۇندى!

مىللەتنىڭ ئائىلە قاتلىمى خېلىلا بىسەرەمجان. ئاغزىدىن ئاق سۈت تېمىپ تۇرغان پەرزەنتلىرىمىز سەبى چاغلىرىدىن باشلاپ مىللەت گەۋدىسىدىكى ئىللەتلەر بىلەن يۇقۇملىنىپ تۇرماقتا. مىللەتنىڭ مەنىۋى قىياپىتىگە داغ چۈشۈرىدىغان تۇرقى-ھالەت، يۈرۈش-تۇرۇش، سۆز-ھەركەت، خۇلىق-مىجەز قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئىزىلەڭگۈلۈك، قوپاللىق... قاتارلىق خۇنۇكلىكلىرىمىز رىقابەت ئىقتىدارىمىزغا، قەدىر-قىممىتىمىزگە ئېغىر تەسىر كۆرسىتىپ تۇرماقتا. بۇ جەھەتتە مەكتەپ ۋە جامائەتچىلىك تەربىيىسى ئېلىپ بارالىغىنىمىز يوق.

مىللەتنىڭ ئۇيۇشۇش كۈچى ۋە ھەمدەملىكىنى پارچىلاۋاتقان ئىللەتلەرنى، جۈملىدىن مۇنەۋۋەر كىشىلىرىمىزنىڭ جامائەت ئىچىدىكى يۈكسەك تەسىرى ۋە تەشەببۇسلىرىنىڭ ئىلھامبەخش كۈچىدىن چۆچۈپ ئويدۇرۇپ چىقىرىلغان پىتنە-ئىغۋا تۆھمەتلىرىنى پەرق ئېتىش-ئېتەلمەسلىكىمۇ نەزەرىيىۋى تەپەككۇر ئېگىزلىكىدىكى ئەقىل-پاراسەتكە باغلىق. بۇنداق ئەقىل-پاراسەت بولمىغاندا، ھابىلنى ئۆز قولى بىلەن ئۆرۈپ، ئۇنى باشقىلار تىلى بىلەن ئادىل ئۇردى دەپ غاپىل كىشىلەرنى قايمۇقتۇرىدىغان جاھىل ئىغۋاچىلارنى تونۇپ يەتكىلى بولمايدۇ. كېيىنكى بەش ئەسىردىن بۇيان بۇ ئىشتا ھەسسىلەپ بەرگەن قۇربانلىرىمىز ئازمۇ؟! ئەلۋەتتە، ئېغىر

ئەمەللىرىمىز تۈپەيلى، خەلقتە گۇمان، ئەندىشە، غەزەپنىڭ شۇ قەدەر كۈچىيىپ كەتكەنلىكىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. ئامما ئەقىل-پاراسەتسىز غەزەپ بىلەن ئۆز پۈتىمىزغا پالتا چاپمىز، خالاس. سۇلتان ئابدۇرەشىتخاننىڭ ئەنە شۇنداق ئىغۋاغا ئالدىنىپ سادىق دوستى مىرزا ھەيدەرنى ئۆلتۈرمەكچى بولغانلىقى بىلەن، مەزەمزات سۇلتاننىڭ شۇ خىل بۆھتانغا ئىشىنىپ سەردار ئابدۇرۇسۇل بەگنى قەتل قىلىپ، مەھمۇد پوچىنىڭ قاپقىنىغا چۈشۈپ قالغانلىقى پەقەت بۇ جەھەتتىكى ئىككىلا مىسال. كالىندار سەھىپىلىرى تارىخنىڭ يەنە قانداق ئويۇنلىرىنى كۆتۈپ تۇرىشىدىن قەتئىي نەزەر، بىزدە يېتەرلىك تەپەككۇر قابىلىلىقى بولىسى كېرەك، ئەلۋەتتە!

خاتىمە: ئاچچىق ھەقىقەت، چەكسىز مۇھەببەت

ھەقىقەت تولىمۇ ئاچچىق نەرسە بولۇش بىلەن بىللە، ئۇ يەنە پۈتكۈل شېرىنلىكلەرنى پەرۋىش قىلغۇچى ئۇلۇغ باغۋەندۇر.

-- خىيال دەپتىرىمدىن (ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن)

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن:

سىز بىلەن بۇ قېتىملىق سۆھبەتلىرىم ئاخىرلىشىش ئالدىدا سىزگە خۇددى تاھارەت بىلەن رۇكۇدا ئولتۇرغاندەك ۋىجدانىي ئەقىل-تەپەككۇر تىلەيمەن. سىزگە روشەنكى، يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىدىغان نەرسىلەر ناھايىتى نۇرغۇن ۋە كەسكىن. بۇ ھەقتە ئۆزىڭىز مەن كۆزىتەلمىگەنلەرنى كۆزىتىڭ، مەن ئويلاپ يېتەلمىگەنلەرنى ئويلاپ يېتىڭ...

يىپەك يولى قايتا ئېچىلدى. ئۇ ئاللاقانداقتۇر ئەتلەس-كىمخاپلار تاۋلانغان، پەرۋاز قىلساق قاناتلىرىمىزغا چاك-توزان قونمايدىغان، بىزگە چوقۇم يەنە بىرقېتىم دۇنياۋى شۆھرەت ئاتا قىلىشنى قارار قىلغان يول ئەمەس. ئۇ، ھازىرقى زاماندا يۈز بېرىشكە باشلاپ، كەلگۈسىدە داۋام قىلىدىغان كەسكىن رىقابەت جەڭگاھى، غالىپنى گۈللەندۈرۈپ، مەغلۇبنى گۇمران قىلىدىغان قىسمەت دەرگاھىدۇر. بۇ يولدا سىزگە ئۆز ئەقىل-ئىدراكىڭىزدىن باشقا ھېچقانداق خىزىر رەھناما ئەمەس.

ئەلۋەتتە، ئۈمىدلىك بولۇڭ. بىلىڭكى، يېنىڭىزدا ئۈمىدتىن باشقا رۇستەمى پالۋان ھەمراھ ئەمەس. يېڭى يىپەك يولىمۇ ئەگرى-توقايلىقلار، ناتەكشى ئىلگىرلەشلەر ئىچىدە ئۆزىنىڭ تارىخى ھېكايىسىنى يازىدۇ. ئۇنىڭ تاسقاشلىرى قاتتىق، ئۇنىڭ ئەگلەكلىرى قويۇق. مەلۇمكى، ئۈمىد

ئەزەلدىن بىخارامانلىق بىلەن چىقىشالىغان ئەمەس. ئامېرىكا مۇھلىنبىرگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پرافېسسورى ئېدگارد سىۋائىن 1938-يىلى يۈز بېرىۋاتقان دۇنيا ئۇرۇشىغا نەزەر تاشلاپ، ئۆزىنىڭ «دۇنيا مەرىپەت تارىخى» ناملىق كىتابىنىڭ خاتىمە قىسمىدا مۇنداق يازغانىدى: «بىز ياشاپ تۇرغان كائىنات ھەركەتچان كۈچكە تولغان كائىناتتۇر. ئۇنىڭدا بىرەر نەرسىنىڭ تۇرغۇنلۇقى ئۇنىڭ چۈشكۈنلىكىنىڭ بىشارىتىدۇر. ئىرغىتىپ تاشلىنىدىغان نەرسە، دەل ئۆزگىرىشتىن توختىغان نەرسىدۇر». بىزمۇ يېڭى يولدا قايتا ئويلىنىش ھەركىتىنى باشلىۋەتكىنىمىزگە مانا ئالتە يىل بولدى. ئۇ چاغدا: «بۇ پاراڭلار بىر ئەسىر بالدۇر قوزغىلىپ قاپتۇ» دېگەن دوستلىرىمىزمۇ بۈگۈنگە كەلگەندە بۇ پاراڭغا چۈشتى. ئۇلار:

سەۋرى قىلساڭ غورىدىن ئالما پىشۇر،

چەكتىن ئاشسا تاقىتىڭ قەدرىڭ چۈشۇر.

دېگەننى چۈشەندى. ئۇلار ھېس قىلدىكى، بىز تارىخىمىزنىڭ قىممەتلىك يېڭى بىر مەرىپەتچىلىك دەۋرىدە تۇرۇۋېتىمىز.

شۇنداق، يېڭى يولدا قايتا ئويلىنىشنىڭ تەمكىن ۋە قايناق، كەسكىن ۋە نۇرانە ئۈپۈق سىزىقى كۆرۈندى. بۇنداق ئويلىنىشنى كەلگۈسىگە روھىي ھازىرلىقلىرى بولمىغان يېڭى يولدىكى ھەممە خەلقلەر باشتىن كەچۈرۈشى مۇمكىن.

بىر پۈتۈن تارىخىي خاراكتېرلىك قىممەتنى قۇچاقلاپ تۇرغان يېڭى يولدىكى قايتا ئويلىنىش ئاچچىق ھەقىقەت بىلەن چەكسىز مۇھەببەتنى، چوڭقۇر پاراسەت بىلەن قاتتىق جاسارەتنى قوشقان ئىزگۈ ھادىسە. بۇ قېتىم تۈگە قۇشى بېشىنى قۇمغا تىقىۋېلىپمۇ ئامانلىق تاپالمىسا كېرەك. چۈنكى ئۈچقۇر زامان ئېقىمى قۇم بارخانلىرىنى ئۇچۇرۇپ، تۆگە قۇشىنى خەلقى ئالەم ئالدىدا يالىڭاچلاپ قويىدۇ. ھېلىقى ئامېرىكا ئالىمى ئېدگارد سىۋائىن يەنە مۇنداق دېگەن: «گۇمان يوقكى، زامانىمىز خام خىياللار ھالاك بولىدىغان زامان... تونۇگۈن ماختانغان نەرسىلىرىمىز ئەمدىلىكتە مەسخىرىگە ئايلاندى»، بۈگۈنكى كۈندىمۇ قانائەتلىنىپ يۈرۈۋاتقان كىشىلەر بەكمۇ پەخەس بولسۇنكى، بولمىسا، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆزىنىڭ تولىمۇ چاكىنا ھەم ئەرزىمەسلىكى بىردىنلا بىلىشكە مەجبۇر بولىدۇ.»

خەير-خوش، ئوقۇرمەن!

ئاخىرىدا مەن، سىز بىلەن سۆھبەتلەشكەن مەسىلىلەر ھەققىدە ئويلىمايدىغان مېڭىلەر ۋە تەۋرەنمەيدىغان قەلەملەرگە ئېچىنىدىغانلىقىمنى ئېيتماقچىمەن. ئامان بولۇڭ، دوستۇم.

1995-يىل 22-يانۋار، ئۈرۈمچى

بۇ ئالىمنىڭ تەتقىقات ھاياتىدا يازغان ئەڭ ئاخىرقى ماقالىسى بولۇپ، ئالىم بۇ ماقالىسىنى تاماملاپ 37 كۈندىن كېيىن باقىي ئالەمگە سەپەر قىلغان. ئالىمنىڭ ماقالىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرىدىكى ئامېرىكا ئالىمى ئىدگرد سۋائىننىڭ ئاغزى ئارقىلىق ئېيتقان يۈرەك سۆزى ۋە ۋىدالىشىش كەلىمىسى بىزنى چوڭقۇر سۈكۈتكە چۆمدۈردۇ. مىللىتىمىزنىڭ مەنىۋى ئىللەتلىرى ۋە ئىجتىمائىي پىسخىكىسىدىكى رەزىللىكلىرى ھەققىدە 1989-يىلىدىن باشلاپ ئاۋانگارتلىق بىلەن قەلەم تەۋرىتىپ ئۆتكۈر تەنقىد ئېلىپ بارغان بۇ قەلەم ساھىبى ئۆزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بۇ ماقالىسىدە مىللىتىمىزنىڭ مەنىۋى زەئىپلىكلىرىنى ۋە تارىخىي رەزىللىكلىرىنى ئىلگىرى بىر قەدەر يۈزە بولغان بايانىي تەنقىدچىلىكتىن نەزەرىيىۋى پەللىگە كۆتۈرۈپ ناھايىتى چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق مۇلاھىزە قىلغان. ئالىمنىڭ بۇ ساھەدىكى خاس ئەمگەكلىرى باشقا ساھەدىكى مۇنەۋۋەر مېھنەتلىرىگە ئوخشاشلا ئاپىرىن ئوقۇشقا لايىق.

مەنبە: «يىپەك يولىدىكى توققۇز ھېكمەت» (2001-يىلى 7-ئاي 1-نەشرى. «يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىش» 145-182 بەتلەر)

مەنزىل

ئىلىم – ھېكمەت چۆللىرىدىن مەرىپەت ئىزلىگەن قۇل بىز، بولغۇسى ھەربىر قەدەمدىن كۆمۈلمەس ئىزلار ئايان. ئازغان يۈرەك، ھارغان تىلەك، ئەمدى نە قىلماق كېرەك؟ ھەر تىنىقتا بىر سوئال، مەنزىل قايان؟ مەنزىل قايان؟

مەنزىل تورى ئېلكىتاپ گۇرۇپپىسى

www. Menzil. biz

book@menzil. biz menzilbiz@163. com